

**Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nin 29. Maddesi ve Kendisinden
Sonra Gelen Belgelerdeki İzleri: Bireyin Ödevleri ve İnsan Haklarının
Sınırları**

**Artikel 29 der Allgemeinen Erklärung der Menschenrechte und
Seine Spuren in den Nachfolgedokumenten: Pflichten des Einzelnen
und die Grenzen der Menschenrechte**

Dr. Esra Demir-Gürsel*

ÖZ

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen Evrensel İnsan Hakları Bildirisi ("Evrensel Bildiri") yalnızca evrensel insan haklarını değil, hakların sınırlarını ve bireyin içinde yaşadığı topluma karşı ödevlerinin olduğu düşüncesini de ilan etmişti. Evrensel Bildiri'nin 29. maddesi, sırasıyla, bireyin içinde yaşadığı topluma karşı ödevlerini vurgulamış (1. fıkra); hakların hangi amaçlar ve hangi koşullara uygun olarak sınırlandırılabilirliğini tanımlamış (2. fıkra) ve hakların Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı olarak kullanılmasını yasaklamıştı (3. fıkra). Bu yazı, ilk olarak, Evrensel Bildiri'nin hazırlık çalışmaları sırasında beliren anlaşma ve anlaşmazlıkların hakların sınırlarını düzenleyen ve hakları ödevlerle ilişkilendiren 29. maddeye nasıl biçim verdiğini anlamayı amaçlıyor. İkinci olaraksa, Evrensel Bildiri'den sonra gelen insan hakları belgelerinin ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın benzer hükümlerinin 29. madde ile ortaklık ve farklılıklarını tespit etmeyi amaçlıyor.

Anahtar Kelimeler: *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi; hakların sınırlandırılması; bireyin ödevleri; meşru amaçlar, hukukilik, demokratik toplumda gereklilik*

---

* Dr., Berlin Humboldt Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Alexander von Humboldt Vakfı Doktora Sonrası Araştırmacısı, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku, esra.demir-guersel@rewi.hu-berlin.de, ORCID: 0000-0002-5063-535X.

**Article 29 of the Universal Declaration of Human Rights and Its Legacies:
Duties of The Individual and the Limits of Human Rights**

ABSTRACT

Adopted on 10 December 1948 by the General Assembly of the United Nations, the Universal Declaration of Human Rights ("Universal Declaration") did not only pronounce universal human rights but also their limitations along with the idea that individuals bear duties to the community in which they live. Article 29 of the Universal Declaration has, respectively, emphasized the duties of the individual (paragraph 1), defined the aims and the conditions of the limitations of rights (paragraph 2), and proscribed the use of rights in breach of the aims and principles of the United Nations (paragraph 3). This essay seeks, first, to understand how the agreements and disagreements among the drafters gave Article 29 its final shape during the preparatory work for the Universal Declaration. Second, it aims to delineate the similar and distinct wordings and interpretations of the corresponding provisions of international documents that were drafted after the Universal Declaration as well as the corresponding provisions of the Turkish Constitution.

Keywords: *Universal Declaration of Human Rights; limitations on rights; duties of the individual; legitimate aims; lawfulness; necessity in a democratic society*

1. Giriş

Evrensel İnsan Hakları Bildirisi¹ ("Evrensel Bildiri" ya da "Bildiri") ilk yirmi sekiz maddesinde geniş bir hak listesine yer verdikten sonra, son iki maddesinin ilki olan 29. maddesinde ödevlerden ve hakların sınırlarından bahseder. Maddenin ilk fıkrasına göre, "[h]erkesin, kişiliğini ancak içerisinde özgürce ve tam olarak geliştirebildiği topluluğa (community) karşı ödevleri vardır." İkinci fıkrası, hakların hangi amaçlarla ve hangi koşullara uygun olarak sınırlanabileceğini düzenler: "Herkes, haklarını ve özgürlüklerini kullanırken, sadece başkalarının hak ve özgürlüklerinin gereğince tanınması ve bunlara saygı gösterilmesinin sağlanması, demokratik bir toplumda (society) ahlakın, kamu düzeninin ve genel refahın haklı gereksinimlerinin karşılanması amacıyla yasayla

---

¹ İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarih ve 217 A(III) sayılı kararıyla kabul edilmiştir.

belirlenmiş sınırlamalara tabi tutulabilir.” Maddenin 3. fıkrası ise, Bildiri’de korunan hakların kullanımına bir sınırlama daha, üstelik de 2. fıkranın bir olanağa işaret eden dilinden farklı olarak kati olan bir sınırlama getirir. Buna göre, “[b]u hak ve özgürlükler hiçbir durumda Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı olarak kullanılamaz.”

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bireylerin haklarının devletler karşısında uluslararası düzeyde korunmasına yönelik çabaların ilk sonucu olan Evrensel Bildiri’de bireylerin haklarının yanı sıra ödevlerinden söz edilmesi bir an için anlaşılabilir görünebilirse de, bunun hazırlık çalışmaları sırasında devletler arasında pek de tartışmaya yol açmadığına, çalışmalara katılan devletlerin büyük çoğunluğunca desteklendiğine dikkat çekilmektedir.² Evrensel Bildiri’nin ödevlerden bahseden ve hakların sınırlandırılmasını düzenleyen bu maddesi olmasaydı, devletlerin önceki maddelerde korunan hakları kabul etmeyeceği, dolayısıyla da bu maddenin devletlerin “ihtiyaçlarıyla” haklar arasında bir “denge” sağlama işlevi gördüğüne işaret edilmektedir.³ Bu bakımdan 29. maddenin, Evrensel Bildiri’nin devletlerin geniş bir mutabakatıyla kabul edilmesinde önemli bir rol oynamış olabileceği söylenebilir.

Aşağıda ayrıntılarıyla ele alınacağı üzere, 29. maddeye ilişkin hazırlık çalışmaları, madde metninin neredeyse kelime kelime tartışıldıktan sonra nihai halini aldığı göstermektedir. Hakların sınırsız olmadığı ve

---

² Eva Brems, *Universality and Diversity*, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2001, s. 426; Johannes Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999, s. 240.

³ Torkel Opsahl, “Articles 29 and 30,” *The Universal Declaration of Human Rights: A Commentary*, Ed. Asbjørn Eide vd., Oslo: Scandinavian University Press, 1992, ss. 449-470, s. 449. Erica-Irene A. Daes de, İnsan Hakları Komisyonu’nun hazırladığı taslakta ödevlere ilişkin hükmü düzenleyen 27. maddenin 1. fıkrasına ilişkin tartışmalarda, “barışçıl ve demokratik bir toplumun inşasına imkan veren özgürlük düşüncesine içkin olan ödevler ilan edilmeksizin, bir haklar bildirisinin kaleme alınmasının mümkün olmadığı” vurgulandığını belirtir. Erica-Irene A. Daes, *The Individual’s Duties to the Community and the Limitations on Human Rights and Freedoms under Article 29 of the Universal Declaration of Human Rights: A Contribution to the Freedom of the Individual Under Law*, E/CN.4/Sub.2/432/Rev. 2, New York: United Nations, 1983, s. 19, para. 29.

hakların kullanımının başkalarına karşı ödevler içerdiği düşünceleri üzerinde genel bir uzlaşma olmasına rağmen, bu sınırların nasıl tanımlanacağı ya da ödevlerin muhataplarının kim(ler) olacağı Evrensel Bildiri'nin hazırlık sürecine katılan devletlerin siyasi görüşlerine dayalı ayrışmalara yol açmıştır. 29. madde, bireye, topluma ve devlete ve bu üçü arasındaki ilişkiye dair farklı siyasi görüşlerin hem birbiriyle örtüşen hem de birbirinden ayrışan yönlerini görünür kılan bir hazırlık süreci sonrasında kabul edilmiştir.

Evrensel Bildiri'nin 29. maddesinde hakların sınırlandırılması için getirilen ölçütler, Bildiri'den sonra kabul edilen uluslararası insan hakları belgeleri ve anayasalarda da büyük ölçüde benimsenmiştir. Üstelik bu maddenin temel amacı olarak tanımlanan "kamu menfaatleri" ile insan hakları arasında "adil bir denge" sağlanması düşüncesi bugün insan hakları yargısında merkezi bir yer tutmaktadır.⁴

Bu yazı, hem Evrensel Bildiri'nin hakların sınırlarını düzenleyen ve hakları ödevlerle ilişkilendiren 29. maddesine biçim veren hassasiyetleri ve tartışmaları anlamayı hem de maddenin daha sonra üretilmiş insan hakları belgeleri ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile benzerlik ve farklılıklarını tartışmayı amaçlamaktadır. Yazı, 29. maddenin üç paragrafını sırasıyla incelenmiştir. Takip eden üç bölümden her birinde, ilk olarak, Evrensel Bildiri'nin hazırlık çalışmalarına ilişkin kayıtlar etrafında, bu fıkralara nihai biçimlerinin nasıl verildiği tartışılmıştır. İkinci olarak ise, 29. maddenin birinci ve ikinci fıkraları bakımından, Evrensel Bildiri'den sonra hazırlanmış olan diğer uluslararası ve bölgesel insan hakları sözleşmelerinin metinlerinde ve 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'ndaki düzenlemeler ve bunların Evrensel Bildiri'deki hükümlerle benzeşen ya da onlardan farklılaşan yönleri incelenmiştir. Yazının sonuç bölümünde, hakların sınırlandırılmasına odaklanılarak, hem ulusal hem uluslararası organlar tarafından sınırlama hükümlerinin bugün nasıl yorumlandığına ilişkin kısa bir tartışma yapılmıştır.

---

⁴ Ulusal ve uluslararası yargı organlarının hakların sınırlandırılmasını bir denge kurma faaliyetine dönüştürdüğünü ileri süren bir çalışma için bkz. Grégoire C. N. Webber, *The Negotiable Constitution: On the Limitation of Rights*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

2. Madde 29(1): Bireyin İçinde Yaşadığı Topluluğa Karşı Ödevleri

Paust, insan hakları belgelerinin “en azından iki yolla” ödevlere yer verdiğine dikkat çekmektedir: bireylerin ödevlerine açıkça işaret eden hükümler aracılığıyla (açık olarak) ya da haklara ilişkin hükümlerde bunların gerçekleştirilmesine tekabül eden ödevlerin kim tarafından yerine getirileceğine hiçbir gönderme yapmayan, dolayısıyla da devletler gibi bireylere de sorumluluk yüklediği düşünülebilecek hükümler aracılığıyla (örtük olarak).⁵ Evrensel Bildiri'nin 29. maddesinin ilk fıkrası, Bildiri'nin, Paust'un yaptığı ayırmadaki ilk yolla ödevlere yer veren hükmüdür.

İnsan haklarına ilişkin bazı çalışmalarda, ödevler insan haklarının “öteki yüzü” olarak tanımlanmaktadır.⁶ Fakat Evrensel Bildiri'de, haklar ve ödevler arasında bu benzetmenin ima ettiği gibi bir denkliğin bulunmadığına işaret edilmektedir. Bildiri'de haklar tek tek sayılmışken, ödevlere yalnızca 29. maddenin 1. fıkrasında ve bu ödevlerin neler olduğuna değinilmeksizin yer verilmiştir. Konuya ilişkin bazı çalışmalar, uluslararası belgelerin haklarla ödevleri aynı ve eşit bir şekilde (örneğin haklar gibi ödevleri de tek tek sıralamak suretiyle) güvenceye almalarının gerekmediğini; zira asıl ihtiyacın bireyleri devletlere karşı haklar aracılığıyla korumak olduğunu⁷ ve tarihin de bunu doğruladığını vurgulamaktadır.⁸ Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunmasına Dair Alt-Komite Özel Raportörü, Erica-Irene A. Daez, Bildiri'nin 29. maddesine ilişkin ayrıntılı çalışmasında, ödevlere ilişkin bu hükmün, “bireyin ait olduğu topluluk içerisindeki bireysel davranışlarına ilişkin genel bir kural getirmesi

---

⁵ Jordan J. Paust, “The Other Side of Right: Private Duties under Human Rights Law,” *Harvard Human Rights Journal*, Sayı 5, 1992, ss. 51-63, s. 52. Douglas Hodgson, hakların devletler gibi bireylere de ödevler yüklediği yorumunun, zımnen Evrensel Bildiri'nin önsözünce de desteklendiğine dikkat çekmektedir. Bildiri'nin önsözü, üstü örtük bir biçimde Bildiri'nin ilkelerine ve ruhuna riayet etme ödevini “bütün bireylere” yüklemektedir. Bkz. Douglas Hodgson, *Individual Duty within a Human Rights Discourse*, Ashgate, 2003, s. 89.

⁶ Örneğin bkz. Paust, “The Other Side of Right,” ss. 51-63 ve Obsahl, “Articles 29 and 30,” s. 450.

⁷ Obsahl, “Articles 29 and 30,” s. 454.

⁸ Daes, *The Individual's Duties*, s. 17, para. 1.

bakımından ahlaki nitelikte” olduğunu belirtir.⁹ Fakat diğer bazı çalışmalar, 29. maddenin 1. fıkrasının, hakların hemen ardından bireylerin içinde yaşadıkları topluluğa karşı ödevleri olduğuna dair genel bir hüküm getirmekle, aslında haklardan yararlanmayı başkalarına saygı ve kolektif menfaatlerin dikkate alınması koşuluna bağlayan genel bir ödev getirdiğini, dolayısıyla da azımsanmayacak bir öneminin olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰

Her ne kadar hakların sınırlandırılması 29. maddenin 2. fıkrasında ödevlerden ayrı olarak düzenlenmişse de, Evrensel Bildiri’yi hazırlayanların ödevler ve hakların sınırlandırılma rejimine aynı maddede yer vermiş olmaları, ödevler ve hakların sınırlandırılması meselesini birbiriyle ilişkilendirdiklerine işaret etmektedir. Hazırlık çalışmaları da bunu doğrulamaktadır. Zira Eva Brems’in dikkat çektiği üzere, iki konu da hazırlık çalışmaları boyunca metni hazırlayanlar arasında birlikte tartışılmış ve tartışılarda bu iki konu birbiriyle iç içe geçmiştir. Bununla beraber Brems, 29. maddenin 1. fıkrasının ödevleri çok genel bir biçimde ifade etmiş olmasından ötürü, ödevlerin yalnızca hakların sınırlarıyla ilişkili olarak anlaşılamayacağına, haklar ve sınırlarından bağımsız olan ödevleri de kapsayabileceğine dikkat çekmektedir.¹¹

a. Hazırlık Çalışmaları

29. maddenin hazırlık çalışmalarına ilişkin kayıtlar, Bildiri’de ödevlerden söz edilmesi konusunda devletler arasında geniş bir mutabakat olduğunu, fakat bunun ne şekilde yapılacağı konusunda ayrılıkların yaşandığını göstermektedir. Örneğin Evrensel Bildiri’nin hazırlık sürecine katılan bazı temsilcilerin, ödevlerden Bildiri’nin sadece bir maddesinde ve genel olarak söz edilmesini yetersiz buldukları görülmektedir. Şili delegesi Santa Cruz, Genel Kurulun Üçüncü Komitesinin üyeleri arasında bu konuda iki farklı eğilimin belirdiğine; bazı Komite üyelerinin ödevlere ilişkin ayrı bir liste yapılmasını isterken, diğerlerinin ise İnsan Hakları Komisyonunca hazırlanmış olan taslağın 27. maddesindeki (bu-

---

⁹ *A.g.e.*, para. 2.

¹⁰ Hodgson, *Individual Duty*, s. 91.

¹¹ Brems, *Universality and Diversity*, s. 426.

günkü 29. madde) ödevlere ilişkin genel atfı yeterli bulduklarına dikkat çekmiştir.¹²

İnsan Hakları Komisyonunun hazırladığı ve Genel Kurulun Üçüncü Komitesinde tartışılan taslak metnin ödevlere ilişkin 27. maddesinin ilk fıkrası,¹³ Evrensel Bildiri'nin 29. maddesinin ilk fıkrasından biraz farklıdır. Taslağın 27. maddesinin 1. fıkrasına göre, “[h]erkesin kişiliğini özgürce geliştirmesine imkan veren topluluğa karşı ödevleri vardır.”¹⁴ Bu kısa hüküm, Üçüncü Komite katılımcıları arasında çeşitli değişiklik önerileri tartışıldıktan sonra 29. maddedeki son halini almıştır: “Herkesin, kişiliğini ancak içerisinde özgürce ve tam olarak geliştirmesi mümkün olan topluluğa (community) karşı ödevleri vardır.”¹⁵

Daes, Komite üyelerinin değişiklik önerilerinin, hükmün “içerdiği düşünceler”e ilişkin değil, yazılış biçimine ilişkin olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Haklar ve ödevlerin birbirlerine bağlı oldukları düşüncesi, Komiteye katılan temsilcilerin büyük çoğunluğunca paylaşılmaktadır. Yeni Zelanda delegesi Aikman'ın, 27. maddedeki sınırlamaların mümkün olduğunca dar tutulması için ödevlere ilişkin ilk fıkranın taslaktan çıkartılması

---

¹² Summary Record of the Ninety-Fifth Meeting, A/C.3/SR.95, 6 Ekim 1948. Bkz. William A. Schabas Oc Mria, *The Universal Declaration of Human Rights - The Travaux Préparatoires*, Vol. III, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, ss. 2128-2138, s. 2130.

¹³ Report of the Third Session of the Commission on Human Rights, E/800, 28 Haziran 1948. Bkz. William A. Schabas Oc Mria, *The Universal Declaration of Human Rights - The Travaux Préparatoires*, Vol. II, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, ss. 1964-1983, ss. 1968-1973.

¹⁴ Report of the Sub-Committee Consisting of the Representatives of Australia, China, France, Lebanon, India and the United Kingdom on Article 2 of the Draft Declaration on Human Rights, CN.4/111, 7 Haziran 1948. Bkz. *a.g.e.*, s. 1769.

¹⁵ İngilizce metin: “(1) Everyone has duties to the community in which alone the free and full development of his personality is possible.” Tartışılan önerilerin tümü için bkz. Recapitulation of amendments to article 27 of the draft Declaration (E/800), A/C.3/304/Rev.2, 20 Kasım 1948. Bkz. Schabas Oc Mria, *The Universal Declaration*, Vol. III, ss. 2701-2703.

¹⁶ Daes, *The Individual's Duties*, s. 19, para. 28.

yönündeki değişiklik önerisi,¹⁷ delegelerin çoğunluğunca kabul edilmiş ve neticede geri çekilmiştir.¹⁸ Brezilya delegesi De Athayde bu değişiklik önerisine itiraz ederken, böyle bir hüküm olmaksızın özgürlüklerin “anarşi ve tiraniye” götüreceğini ve bu maddenin öneminin burada yattığını belirtmiştir.¹⁹

Hükümün yazılış biçiminin neden önemli olduğu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (“Sovyetler Birliği”) temsilcisi Pavlov tarafından, bu maddenin bütün önceki maddelere gönderme yaptığı ve bildiride bir dengenin sağlanabilmesi için, maddenin “doğru bir biçimde” yazılmasının gerektiği belirtilerek ifade edilmiştir.²⁰ Pavlov’un bu beyanının devamında şunları söylediği kaydedilmektedir: “Bireyin hakları tanımlandıktan sonra, ödevlerinden söz etmenin zamanıdır. Bireyin, insan sosyal bir varlık olduğu için, toplumdaki bağımsız olması imkansızdır.”²¹ Bu görüş, başka delegelerce de paylaşılmıştır. Bu nedenle ödevlere ilişkin hükümün bireyin toplumsallığını daha güçlü bir şekilde vurgulaması gerektiği düşüncesi çeşitli değişiklik teklifleri aracılığıyla dile getirilmiştir. Bu tekliflerin önemli bir kısmı, Üçüncü Komiteye katılan delegeler tarafından reddedilmiştir. Üçüncü Komitedeki müzakereler sonucunda hükme “ancak (alone)” ve “tam olarak” ifadelerinin eklenmesi, delegelerin ödevlere yapılan vurgunun güçlendirilmesi yönündeki bu taleplerine cevap vermenin yolu olmuştur.

Johannes Morsink, 29. maddenin 1. fıkrasındaki (ve Evrensel Bildiri’nin Türkçe resmi tercümesinde atlanmış olan) “ancak” kelimesinin bütün belgedeki en önemli kelime olarak görülebileceğini ileri sürmektedir.²² Morsink’e göre, bu kelimenin hükme eklenmesi, “birey ve karşı-

¹⁷ New Zeland: Amendments to Preamble and Articles 12, 20, 21, 22, 23, and 27 of the draft Declaration (E/800), A/C.3/267, 12 Ekim 1948. Bkz. Schabas Oc Mria, *The Universal Declaration*, Vol. III, ss. 2210-2211, s. 2211.

¹⁸ Summary Record of the Hundred and Fifty-Fourth Meeting, A/C.3/SR.154, 24 Kasım 1948. Bkz. *a.g.e.*, ss. 2766-2777, s. 2774.

¹⁹ Summary Record of the Hundred and Fifty-Third Meeting, A/C.3/SR.153, 23 Kasım 1948. Bkz. *a.g.e.*, ss. 2755-2765, s. 2760.

²⁰ *A.g.e.*, ss. 2755-2765, s. 2757.

²¹ *A.g.e.*, s. 2757.

²² Morsink, *The Universal Declaration*, s. 248.

sında ödevlerinin olduğu topluluk arasındaki organik ilişkinin ilanına denk düşmektedir.”²³ Bu yolla 29. madde birey toplum ilişkisi bakımından topluma sadece “önemli” değil, “temel” bir rol atfetmiştir.²⁴

“Ancak” kelimesinin hükme eklenmesi, Avustralya delegesi Watt’ın değişiklik teklifi üzerine olmuştur. Watt, İngilizce metinde “topluluk” kelimesinden sonra, “kişiliğini özgürce geliştirmesine imkan veren” ifadesinin yerine, daha sonra nihai metinde yer bulan, “kişiliğini *ancak* içerisinde özgürce ve tam olarak geliştirmesi mümkün olan” ifadesinin eklenmesini önermiştir.²⁵ Bu öneriye Belçika delegesi Dehousse, bireyin kişiliğinin gelişiminin toplum dışındaki başka faktörlere de bağlı olduğunu ve dolayısıyla da bu ifadenin hatalı olduğunu söyleyerek itiraz etmiştir.²⁶ Amerika Birleşik Devletleri delegesi de, ifadeden “ancak” kelimesinin çıkartılmasını teklif etmiştir.²⁷ Avustralya delegesi, gelen itirazlar üzerine bu teklifi geri çekmeye karar verdiyse de, Sovyetler Birliği delegesi Pavlov, “ancak” kelimesinin eklenmesini “mükemmel” bir öneri olarak değerlendirmiş ve Avustralya’nın geri çektiği teklifi bu kez de kendisinin yapmak istediğini belirtmiştir. Zira Pavlov’a göre, bu kelime “bireyin kişiliğini toplumun dışarısında tam olarak geliştiremeyeceğini doğru bir biçimde vurgulamıştır.”²⁸

“Herkesin kişiliğini *ancak* içerisinde özgürce ve *tam* olarak geliştirmesi mümkün olan topluluğa karşı ödevleri vardır”²⁹ ifadesi bir başka endişeyi daha gidermiştir. Bazı delegeler, Komisyonun hazırladığı taslaktaki hükmün ve diğer bazı delegelerin önerdiği değişikliklerin, kişiliğinin özgürce geliştirilmesine müsaade edilmediği kanaatinde olan bireylerin içinde yaşadığı topluluğa karşı ödevlerinin olmadığını ileri sürmelerine imkan verecek şekilde yorumlanabileceği konusunda tereddütlerini dile

---

²³ *A.g.e.*, s. 246.

²⁴ Brems, *Universality and Diversity*, s. 427.

²⁵ A/C.3/SR.154. Bkz. Schabas Oc Mria, *The Universal Declaration*, Vol. III, s. 2772 [Vurgu eklenmiştir].

²⁶ *A.g.e.*, s. 2773.

²⁷ *A.g.e.*, s. 2773.

²⁸ *A.g.e.*, ss. 2773-2774.

²⁹ [Vurgu eklenmiştir].

getirmişlerdir.³⁰ Bu ifadedeki formülasyonsa, bir yanıyla, kişiliğin tam olarak ve özgürce gerçekleşmesinin “ancak” toplumun bir parçası olmak suretiyle mümkün olduğunu ima ederek bu endişeyi gidermiştir. Diğer yanıyla ise, toplumun kişiliğin “tam” gelişiminin kaynaklarından biri olduğunu ima etmek suretiyle, kişiliğin gelişiminin tek kaynağı olamayacağını ama onsuz da “tam gelişimin” mümkün olamayacağını belirten delegelerin hassasiyetlerini gözetmiştir.

b. Diğer İnsan Hakları Belgelerinde ve 1982 Anayasası’nda Bireylerin Ödevleri

Hodgson, hem uluslararası hem de bölgesel nitelikteki çok sayıda insan hakları belgesinde “örtük ya da açık” olarak ödevlerin kabul edilmiş olduğunun altını çizer.³¹ Evrensel Bildiri’nin kabulünün ardından Birleşmiş Milletlerin kabul ettiği başka bir dizi belgede de yine ödevlere gönderme yapılmıştır.³² Örneğin, 1951 tarihli Mültecilerin Statüsüne Dair Sözleşme³³ ve 1954 tarihli Vatansız Kişilerin Statüsüne ilişkin Sözleşme’nin³⁴ benzer biçimde yazılmış olan 2. maddelerinde, mültecilerin ve devletsizlerin buldukları ülkeye karşı “özellikle kamu düzeninin korunması için alınan tedbirler gibi [o ülkenin] yasalarına ve düzenlemelerine uyma” ödevlerinin olduğu belirtilmiştir.

Evrensel Bildiri ile beraber İnsan Hakları Senedi’ni oluşturan ve “İkiz Sözleşmeler” olarak bilinen Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi³⁵ ile Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel

³⁰ Örneğin, Hollanda temsilcisinin görüşü için bkz. *a.g.e.*, ss. 2769-2770; Rusya temsilcisinin görüşü için bkz. *a.g.e.*, s. 2774.

³¹ Hodgson, *Individual Duty*, s. 85.

³² Bu konuda kapsamlı bir değerlendirme için bkz. *a.g.e.*, ss. 85-192.

³³ Mültecilerin Statüsüne Dair Sözleşme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 14 Aralık 1950 tarih ve 429 (V) sayılı kararıyla kabul edilmiş, 22 Nisan 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

³⁴ Vatansız Kişilerin Statüsüne ilişkin Sözleşme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 26 Nisan 1954 tarihinde 526 A (VII) sayılı kararla kabul edilmiş, 6 Haziran 1960 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

³⁵ Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 16 Aralık 1966 tarihinde 2200 A (XXI) sayılı kararla kabul edilmiş, 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Haklar Sözleşmesi'nde³⁶ Evrensel Bildiri'nin 29(1) maddesindeki benzer bir hüküm bulunmamaktadır. Fakat her iki sözleşmenin de önsözlerinin beşinci paragrafında “diğer bireylere ve ait olduğu topluluğa karşı ödevleri olan bireyin mevcut sözleşmede tanınan hakların desteklenmesi ve gözetilmesi sorumluluğu altında” olduğu ifade edilmiştir.³⁷ Dikkat edileceği gibi, İkiz Sözleşmeler, Evrensel Bildiri'den farklı olarak, bireyin, topluluğun yanı sıra diğer bireylere karşı da ödevlerinin olduğundan bahsetmiştir. Fakat İkiz Sözleşmeler de, Evrensel Bildiri gibi, ödevlere genel bir referans vermekle yetinmiş ve ödevlerin ne olduğuna ilişkin herhangi bir liste sunmamıştır.³⁸

Bu sözleşmelerin önsözlerindeki bu cümle dışında, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin ifade özgürlüğüne ilişkin 19. maddesi de ödevlerden söz etmektedir.³⁹ Nowak, “bütün hakların başkalarına karşı ödevler içerdiği” düşüncesinin bir görünümü olan bu hükmü, “bireylerin haklarını ve devletlerin yükümlülüklerini” düzenleyen Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ndeki “yabancı bir unsur” olarak tanımlamıştır.⁴⁰ 19. maddenin 3. fıkrasında, ifade özgürlüğünün kullanımının “özel bazı ödev ve sorumlulukları da beraberinde getirdiği,” “bu nedenle de bazı sınırlamalara tabi tutulabileceği” söylenmiştir. Sözleşme'nin bu hükmü, Evrensel Bildiri'nin 29. maddesinin ima ettiğine benzer bir biçimde, fakat

³⁶ Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 16 Aralık 1976 tarihinde 2200 A (XXI) sayılı kararla kabul edilmiş, 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

³⁷ Önsözün 5. paragrafının hazırlık çalışmaları sırasında nasıl şekillendiğine ilişkin bir özet için bkz. Daes, *The Individual's Duties*, ss. 20-21 [Vurgu eklenmiştir].

³⁸ Hodgson, *Individual Duty*, s. 94. Obsahl, böyle bir listenin tüketici bir liste olacağına ve bunu taraf devletlerin kendilerini tüketici bir listeye bağlamamak için tercih etmeyeceklerine dikkat çekmiştir. Bkz. Obsahl, “Articles 29 and 30,” s. 455.

³⁹ Nowak, önsözün beşinci paragrafında ödevlere yapılan göndermenin, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin açıkça ödevlere gönderme yapan 19(3) maddesinin yanı sıra 5(1) maddesindeki kötüye kullanma yasağıyla da somutlaştırılmış olduğunu belirtmektedir. Bkz. Manfred Nowak, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*, 2. Baskı, Kehl, Strasbourg, Arlington: N.P. Engel, 2005, s. 4.

⁴⁰ *A.g.e.*, s. 459.

bu kez daha açık olarak, ödevleri hakların sınırlandırılmasıyla ilişkilendirilmiştir.⁴¹ Bu hüküm, İnsan Hakları Komitesi kararlarında, ayrı bir sınırlama nedeni olarak değil, daha ziyade devletin ifade özgürlüğünün kullanılmasının başkalarının haklarına zarar vermesine engel olma yükümlülüğü çerçevesinde alması gereken tedbirlerle ilişkili olarak yorumlanmaktadır.⁴²

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca 1998 yılında kabul edilen Bireylerin, Grupların ve Toplumsal Kurumların Evrensel Olarak Tanınmış İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Teşvik Etme ve Destekleme Hak ve Ödevine Dair Bildiri'nin 18(1) maddesinde ise,⁴³ Evrensel Bildiri'nin 29(2) maddesindeki hüküm aynen tekrar edilmiştir. Evrensel Bildiri'nin ödevlere ilişkin hükmünü aynen tekrar etmek suretiyle 40 yıl sonra bu hükmü teyit etmiş olan Genel Kurul, bu kez "ödevleri hakların sınırlandırılması çerçevesinden çıkart[mış] ve [bu yolla hükmün] hakların sınırlandırılmasından bağımsız (autonomous) ödevler içerebileceği izlenimini kuvvetlendir[miştir]."⁴⁴

Amerika ve Afrika bölgesel insan hakları sistemleri içerisinde üretilen insan hakları belgelerinde ise, bireylere yüklenen ödevler hakların sınırlandırılma rejiminden bağımsız ve ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bunun ilk örneği, Evrensel Bildiri'nin kabul edilmesinden biraz önce Amerika Devletleri Örgütü'nün kabul ettiği Bogota Bildirisi olarak anılan Amerika Haklar ve Ödevler Bildirisi'dir.⁴⁵ Ödevlerin Evrensel Bildiri'ye dahil edilmesinde, Evrensel Bildiri'den önce kabul edilen ve üstelik ha-

⁴¹ Brems, *Universality and Diversity*, s. 427.

⁴² Nowak, *U.N. Covenant on Civil and Political Rights*, s. 459. Örneğin bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, Rus Federasyonuna İlişkin Nihai Gözlemler, *CCPR/CO/79/RUS*, 1 Aralık 2003, para. 18.

⁴³ Bireylerin, Grupların ve Toplumsal Kurumların Evrensel Olarak Tanınmış İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Teşvik Etme ve Destekleme Hak ve Ödevine Dair Bildiri, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 53/144 sayılı ve 9 Aralık 1998 tarihli kararıyla kabul edilmiştir.

⁴⁴ Brems, *Universality and Diversity*, s. 428.

⁴⁵ Amerika Haklar ve Ödevler Bildirisi, Amerika devletlerinin Dokuzuncu Uluslararası Konferansı tarafından 2 Mayıs 1948 tarihinde Bogota-Kolombiya'da kabul edilmiştir.

zırlık çalışmaları kısmen birbiriyle kesişmiş olan bu belgenin önemli etkisi olmuştur. Bogota Bildirisi'nin imzacısı Latin Amerika devletlerinin ödevlerin Evrensel Bildiri'ye de ayrıntılı bir şekilde dahil edilmesi yönündeki teklifleri ve Komisyona sunulan ilk taslak önerileri, Bogota Bildirisi'nden ve ona ilişkin çalışmalardan etkilenmiştir.⁴⁶ İkinci Dünya Savaşı sonrasında üretilen ilk insan hakları belgesi olarak kabul edilen Bogota Bildirisi'nin önsözünde, ödevlerin gereğinin yerine getirilmesi hakların "önkoşulu" olarak tanımlanmıştır. Bildiri'nin ikinci bölümünde, bu ödevlerin neler olduğu listelenmiştir. Bildiri'nin XXIX-XXXVIII. maddeleri arasında yer verilen bu ödevler sırasıyla şunlardır: Topluma karşı ödevler, çocuklara ve ebeveynlere karşı ödevler, eğitim almak, oy kullanmak, yasaya itaat, topluma ve ulusa hizmet, sosyal güvenlik ve refaha ilişkin ödevler, vergi ödemek, çalışmak ve yabancı bir ülkede siyasi faaliyetlerde bulunmaktan sakınmak.

Amerikan Devletleri Örgütünün Bogota Bildirisi'nden 21 yıl sonra kabul ettiği Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ise,⁴⁷ Bogota Bildirisi'nden ziyade Evrensel Bildiri'dekine yakın bir yöntemin ve söylemin benimsendiği görülmektedir. Ödevlerden Sözleşme'nin "Kişisel Sorumluluklar" başlıklı V. bölümünde söz edilmiştir. Bu maddeye göre, "1. Herkesin ailesine, topluluğa (community) ve insanlığa karşı sorumlulukları vardır. 2. Her bir bireyin hakları, demokratik bir toplumda, başkalarının haklarıyla, bütünün (all) güvenliğiyle ve genel refahın meşru talepleriyle sınırlıdır." Bu hükümdeki iki nokta dikkat çekicidir: İlk olarak, bu madde "haklar ve ödevler arasındaki ilişki" başlığını taşımasına rağmen, 1. fıkra hükmü "ödev" kavramına değil "sorumluluk" kavramına gönderme yapmıştır. İkinci olarak, madde kenar başlığında, haklar ve ödevler arasındaki ilişkiyi düzenleyeceği belirtilen hüküm, aynı zamanda hakların sınırlandırılmasının koşul ve amaçlarını düzenlemiştir. Bu yolla Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi, maddenin 2. fıkrasında düzenlenen hakların sınırlarını da aynı çerçevede gördüğünü açıkça ilan etmiştir. Fakat eklemek gerekir ki, Sözleşme'nin yorumuna ilişkin 29. maddenin (d) bendinde, "Sözleşme'nin hiçbir hükmünün Bogota Bildirisi ve aynı nitelikteki diğer

---

⁴⁶ Morsink, *The Universal Declaration*, ss. 130-133.

⁴⁷ Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi, Amerikalılararası İnsan Hakları Konferansı tarafından 22 Kasım 1969'da San Jose, Kosta Rika'da kabul edilmiştir.

uluslararası yasaların etkisini dışlayacak ya da sınırlandırarak biçimde yorumlanamayacağı" belirtilmiştir. Dolayısıyla bu, Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki hakların ya da hakların sınırlarının Bogota Bildirisi'ndeki haklar ve ödevlerden bağımsız bir şekilde yorumlanmaması gerektiği anlamına gelmektedir.⁴⁸

Afrika Birliği Örgütünün kabul ettiği Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı ise (Afrika Şartı),⁴⁹ ödevleri güçlü bir şekilde vurgulaması ve ödevlere ilişkin hükümlerinde içerdiği ayrıntılar bakımından, diğer uluslararası ve bölgesel insan hakları sözleşmelerinden farklıdır.⁵⁰ Bu farklılık, Afrika Şartı'nın başlangıç bölümünde ifade edilen Afrika'nın kendine özgü ve özellikle de Afrika halklarının sömürgecilik öncesindeki toplumsal yapılarıyla uyumlu insan hakları anlayışının bir ifadesi olarak görülmektedir.⁵¹ Afrika Şartı'nın başlangıç kısmında, "haklardan yararlanmanın herkese düşen ödevlerin icrasını" gerektirdiği belirtilmiştir. Şart'ın 27. maddesi, Evrensel Bildiri'ye benzer bir biçimde bireyin ödevlerinin olduğu düşüncesiyle (1. fıkra) hakların mutlak olmadığı ve sınırlamalara tabi tutulabileceği düşüncesini (2. fıkra) bir araya getirmiştir. Fa-

⁴⁸ Üstelik önce Amerikalılararası İnsan Hakları Komisyonu daha sonra da Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi'nin yorumlarıyla, Bildiri bütün Amerikan Devletleri Örgütü üyeleri üzerinde bağlayıcı etkisi olan bir belge niteliği kazanmıştır. Bkz. Claudio M. Grossman, "American Declaration of the Rights and Duties of Man (1948)," *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Ekim 2010, para. 11-16. Erişim için bkz. <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e749?rskey=KqKEuz&result=1&prd=EPIL> [Erişim Tarihi: 02.12.2021].

⁴⁹ Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, Afrika Devletleri Örgütü tarafından 27 Haziran 1981 tarihinde kabul edilmiş ve 21 Ekim 1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

⁵⁰ Fatsah Ouguergouz, "African Charter of Human and Peoples' Rights," *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Ekim 2010, para. 16. Erişim için bkz. <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e741?rskey=fqJY3k&result=1&prd=EPIL> [Erişim Tarihi: 02.12.2021].

⁵¹ Makau Mutua, "The Banjul Charter and the African Cultural Fingerprint: An Evaluation of the Language of Duties," *Cultural Transformation and Human Rights in Africa*, ed. Abdullahi A. An-Na'im, London: Zed Books, 2002, ss. 68-107.

kat 1. fıkra hükmünde bireyin ödevlerinin kime karşı olduğu sayılmış ve bunlar arasında Evrensel Bildiri'nin hazırlık çalışmaları sırasında Sovyetler Birliği'nin ısrarlarına rağmen metne eklenmeyen devlete de yer verilmiştir. Buna göre, “[t]üm bireylerin ailesine ve topluma, devlete ve yasal olarak tanınmış diğer topluluklara ve uluslararası topluma karşı ödevleri vardır.” Şart'ın 28. ve 29. maddelerinde bireylere düşen ödevler, diğer bireylere karşı saygılı ve hoşgörülü olmak; aileye saygı ve ebeveynlerin bakımı; fiziksel ve entelektüel yetilerini ulusal toplumun hizmetine sunmak; sosyal ve ulusal dayanışmayı korumak; devletin güvenliğini tehlikeye düşürmemek ve savunulmasına katkıda bulunmak; çalışmak ve vergi ödemek; Afrika değerlerini korumak ve geliştirmek; Afrika birliğinin sağlanması ve geliştirilmesine katkıda bulunmak olarak sıralanmıştır.

Afrika Şartı'nın diğer bölgesel sözleşmelerdeki eğilimden farklılaşan bu hükümleri, Şart'ın “İnsan ve Halkların Hakları” başlıklı ilk bölümünde geniş bir haklar listesine yer verildikten sonra ayrı bir bölüm olarak düzenlenmiştir. Haklardan yararlanma, ödevlerin gerçekleştirilmesi koşuluna bağlanmamıştır. Devletler, böyle bir koşul getirmeksizin, bu hakları tanımak ve güvenceye almakla yükümlü tutulmuşlardır. Ayrıca, ebeveynlerin bakımı ve vergi ödemek dışında, Şart'ta sıralanan ödevlerin birçoğu doğrudan uygulanabilir nitelikte değildir. Bu bakımdan Şart'ın ödevlere ilişkin bölümünün Afrika'ya özgü toplumsal koşullara göre şekillendirilmiş bir davranış kodu oluşturduğu söylenmektedir.⁵² Bununla beraber, Afrika İnsan Hakları Komisyonu'nun ve Afrika İnsan Hakları Mahkemesi'nin Şart'ta öngörülen ödevlerin hukuki mi ya da yoksa ahlaki nitelikte mi olduklarına açıklık getirmediğini belirtmek gerekir.⁵³

---

⁵² Rose M. D'sa, “Human and Peoples' Rights: Distinctive Features of the African Charter,” *Journal of African Law*, Sayı: 29, 1985, ss. 72-81, s. 77.

⁵³ Fatsah Ougergouz, *The African Charter on Human and Peoples' Rights: A Comprehensive Agenda for Human Dignity and Sustainable Democracy in Africa*, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2003, s. 380. Ayrıca bkz. Rachal Murray, *The African Charter on Human and People's Rights – A Commentary*, Oxford: Oxford University Press, 2019, ss. 576-581.

Ödevlere en az gönderme yapan bölgesel insan hakları metni ise, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'dir.⁵⁴ Sözleşme'nin önsözünde ödevlere atıfta bulunulmadığı gibi, maddeler arasında ödevlere ilişkin herhangi bir genel hüküm de bulunmamaktadır. Yalnızca ifade özgürlüğüne ilişkin 10. maddenin 2. fıkrasında, ifade özgürlüğünün kullanımının "ödev ve sorumlulukları da beraberinde getirdiği" belirtilmiş ve devamında öngörülen sınırlama nedenleri bu ödev ve sorumluluklarla ilişkilendirilmiştir:

"Bu özgürlüklerin kullanımı, ödev ve sorumlulukları da beraberinde getirdiği için, ulusal güvenlik, toprak bütünlüğü veya kamu güvenliği yararına, düzensizlik veya suçun önlenmesi, sağlık veya ahlakın korunması, başkalarının ün ve haklarının korunması, gizli bilgilerin ifşa edilmesinin önlenmesi veya yargı organının otorite ve tarafsızlığının korunması amacıyla, hukuken öngörülmüş ve demokratik bir toplumda gerekli olan usul, koşul, sınırlama ya da cezalara tabi tutulabilir."

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Sözleşme'nin 10. maddesine ilişkin içtihadında "ödev ve sorumluluklar" ifadesine çok önemli bir rol atfedilmediğine işaret edilmektedir. Gorski, hem İnsan Hakları Komitesi'nin Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 19. maddesine ilişkin içtihadı hem de İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin 10. madde içtihadının, devletlerden başka hiçbir özneye sorumluluk yüklediğini ileri sürmektedir. Gorski'ye göre, ödevlere uygun davranılmamasının herhangi bir hukuki sonucu olmadığı için, bu maddelerde ödevlere yapılan göndermeler "siyasi bir mesaj" dan ibarettir.⁵⁵ Bununla beraber, bireylerin insan hakları mekanizmaları önünde devletlerin hak ihlallerinden sorumlu tutuldukları gibi ödevlerine aykırılıktan sorumlu tutulmasına yönelik bir aracın

⁵⁴ Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Korumaya Dair Sözleşme, 4 Kasım 1950 tarihinde imzaya açılmış, 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

⁵⁵ Simone Gorski, "Individuals in International Law," *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, August 2013, para. 49. Erişim için bkz. <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e829?rskey=Gbt6wv&result=1&prd=EPIL> [Erişim Tarihi: 04.12.2021].

bulunmaması, bu metinlerde ödevlere yapılan atıfların hukuki hiçbir etkisinin olmadığını söyleyebilmek için yeterli değildir. Yukarıda aktarıldığı gibi, ödevlerin hakların sınırlandırılmasına ilişkin hükümlerle bağlantılı olarak bu metinlere dahil edilmiş olması, hakların sınırlandırılmasını meşrulaştırarak hukuki bir sonuç yaratmaktadır.

Zira bazı sınırlı durumlarda da olsa “ödev ve sorumluluklar” ifadesinin tartışma konusu müdahalenin gereklilik ve orantılılığına ilişkin değerlendirmeyi etkilediği görülmektedir.⁵⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin bu kavramlara yaptığı göndermeler çoğu durumda hukuki sonucu etkilemese de, Van Dijk ve Van Hoof’a göre, ödev ve sorumlulukların üç durumda sonuç üzerinde bir etkilerinin olduğu görülmektedir: (1) basın özgürlüğü söz konusu olduğunda, (2) kamu görevlilerinin durumunda olduğu gibi, ifade özgürlüğünü kullanan kişinin önemli bir statüye sahip olması durumunda, (3) hakka yönelik müdahalenin ahlakın korunması amacına yönelmiş olması durumunda.⁵⁷ Bu üç durumun yanına, dine hakaretle ilgili davalar bakımından başkalarının haklarının ve özgürlüklerinin ve kamu düzeninin korunması amacıyla yapılan müdahaleleri de eklemek mümkündür.⁵⁸

1982 Anayasası’na bakıldığında ise, ödevler ve hakların Anayasa’nın aynı kısmında düzenlendiği görülmektedir. “Temel Haklar ve Ödevler” başlıklı ikinci kısmın 1. bölümündeki genel hükümlerin ilk maddesi olan 12. madde, temel hak ve hürriyetlerin niteliğini düzenlemektedir. Bu maddeye göre, “[t]emel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder.” Bu ifade, ne Evrensel Bildiri’nin 29(1) maddesine ne de bahsedilen diğer insan hakları belgelerindeki ödevlere ilişkin hükümlere benzemektedir. Hak ve özgürlüklerin niteliği başlığı altında hakların ödevleri içerdiği düşüncesinin ifade edilmiş olması, haklar ve özgürlüklerin ödev ve sorum-

⁵⁶ Brems, *Universality and Diversity*, s. 429.

⁵⁷ Pieter van Dijk vd. (ed.), *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 4. Baskı, Antwerp: Intersentia, 2006, s. 802.

⁵⁸ Brems, bu davalarda İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin ödev ve sorumlulukları ifadenin içeriği ile ilişkilendirdiğinin altını çizmektedir. Bkz. Brems, *Universality and Diversity*, s. 429.

lulukla kullanılması gereği şeklinde yorumlanabilir ve bu anlam yüklenerek okunduğunda en çok yukarıda değinilen Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ifade özgürlüğüne ilişkin maddelerindeki "özgürlüklerin kullanımı[nın] ödev ve sorumlulukları da beraberinde getirdiği" ifadesine yakın görünmektedir. Anayasa'nın 12. maddesinin gerekçesi de bunu doğrulamaktadır. Anayasa metninde "hakların ödevleri de ihtiva etmesi" ifadesine yer verilmiş de, gerekçede bu hüküm şu ifadelerle açıklanmıştır:

"[...] temel hak ve hürriyetlerin, kişiye tanınmış sınırsız bir serbesti olmadığı; bunların kişi için bazı *ödev ve sorumlulukları da beraberinde getirdiği* ve sınırlı bir serbesti demek olduğu ifade edilmiştir. Hak ve hürriyetlerin ilk sınırı, bunların kendi bünyesi ve cevherinde yer almaktadır."⁵⁹

Madde gerekçesinden 1982 Anayasası'nın 12(2) maddesinde de ödevlerin hakların sınırlarıyla ilişkili olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Anayasa'nın daha sonraki bölümlerinde bazı ödevler ayrıca listelenmiştir: eğitim hakkı ve ödevi (42. madde), çalışma hakkı ve ödevi (49. madde), çevrenin kirlenmesini önleme ödevi (56. madde), vatan hizmeti hakkı ve ödevi (72. madde), vergi ödevi (73. madde). Fakat Anayasa'nın 12. maddesindeki hakların nitelikleri içinde görülen ve hakların sınırlarıyla ilişkilendirilen ödevlerin bunlardan ibaret olmadığı açıktır. Dolayısıyla, Anayasa, 12. maddesindeki "ödevler" kelimesiyle tam olarak hangi ödevlerin kastedildiğine ilişkin tüketici bir liste sunmayarak, bu kavramın içinin neyle doldurulacağına ilişkin bir boşluk bırakmıştır.

3. Madde 29(2): Hakların Sınırlandırılması

Evrensel Bildiri'nin hakları düzenleyen maddeleri hakların sınırlarının ne olacağına dair herhangi bir ölçüt getirmemiştir. Evrensel Bildiri, bu maddelerde tanımlanan hakların hangi koşullarda sınırlanabileceğini ortak bir hükümlerle 29. maddenin 2. fıkrasında düzenleme yoluna gitmiştir. Bu fıkra, metnin kendisinin haklara çizdiği sınırlardan ziyade,

---

⁵⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası-Madde Gerekçeli, Ankara: TBMM, 2008, ss. 16-17 [Vurgu eklenmiştir].

devletlere hangi koşullarda bu hakları sınırlandırabileceklerini göstermektedir⁶⁰ ve dolayısıyla da Bildiri’de ilan edilen hakların sınırlandırılmasına (belirli koşullara uyulmak kaydıyla) izin vermektedir. Fakat bu Bildiri’de yer alan tüm hak ve özgürlüklerin sınırlandırılabilir olduğu anlamına gelmemektedir. Fazıl Sağlam’ın altını çizdiği gibi, 29. maddenin 2. fıkrasının Bildiri’deki tüm hak ve özgürlüklere uygulanabileceğini söylemek, Bildiri’nin “sözel ve sistematik yorumuyla bağdaşmaz. Sınırlama olanağı, ancak sınırlamaya elverişli hak ve özgürlükler açısından geçerlidir.”⁶¹

29. maddeye göre, hak ve özgürlükler sadece (1) başkalarının hak ve özgürlüklerinin gereğince tanınması ve bunlara saygı gösterilmesinin sağlanması, (2) demokratik bir toplumda ahlakın, kamu düzeninin ve genel refahın haklı gereksinimlerinin karşılanması amacıyla ve (3) yasayla belirlenmiş sınırlamalara tabi tutulabilir. Bu sınırlama amaç ve nedenlerinin ve bunların hayata geçirilebilmesinin koşullarının hangi endişeler gözetilerek belirlendiğini anlamak için yine Evrensel Bildiri’nin hazırlık sürecinde yapılan tartışmalara başvurmak gerekir.

a. Hazırlık Çalışmaları

Uzun tartışmalar sonrasında İnsan Hakları Komisyonunun Genel Kurula sunmak üzere hazırladığı taslak metnin 27. maddesinin 2. fıkrası şöyledir: “Herkes, haklarını kullanırken, ancak başkalarının haklarının gereğince tanınması ve bunlara saygı gösterilmesinin sağlanması, demokratik bir toplumda ahlakın, kamu düzeninin ve genel refahın gereksinimlerinin karşılanması için gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir.”⁶² Daes, bu hükümle ilgili olarak da, yine delegelerin çoğunun metnin içerdiği düşüncelerde anlaştıklarını, fakat yazımına ilişkin değişiklik tekliflerinde bulduklarının altını çizer.⁶³ Çünkü zaten, yukarıda da belirtildiği gibi, ödevler ve hakların sınırlandırılması meseleleri hazırlık tartışma-

⁶⁰ Obsahl, “Articles 29 and 30,” s. 460.

⁶¹ Fazıl Sağlam, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde Tüm Hak ve Özgürlüklere Yönelik Kurallar Üzerine Bir Deneme,” *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2, 2019, ss. 1236-1252, s. 1244.

⁶² E/800. Bkz. Schabas Oc Mria, *The Universal Declaration*, Vol. II, s. 1973.

⁶³ Daes, *The Individual’s Duties*, s. 73, para. 49.

rında birlikte tartışılmış ve birbiriyle iç içe geçmiştir. Fakat metnin içerdiği düşünce konusunda delegelerin büyük oranda anlaşmış olmalarını, hükmün ana fikriyle, yani hakların sınırsız olmadığı ve Bildiri'nin hakların sınırlandırılmasına ilişkin bir düzenleme içermesi gerektiği ile sınırlı olarak anlamak gerekir. Çünkü Genel Kurulun Üçüncü Komitesinin metni görüştüğü sırada yapılan farklı teklifler üzerindeki tartışmalar, delegeler arasında birey, devlet ve toplum kavramları ve bunlar arasındaki ilişkiye dair önemli ayrışmaların bulunduğunu göstermektedir. Bu ayrışmaların tetiklediği tartışmalar sonucunda bazı teklifler reddedilirken; bazı teklifler, taslak metnin üstünde küçük ama önemli değişikliklerin yapılmasıyla sonuçlanmıştır.

Reddedilen değişiklik tekliflerinden biri, İnsan Hakları Komisyonunun hazırladığı bildiri taslağına eklenmiş olan Sovyetler Birliği'nin beyanında dile getirilmiştir. Bu beyanda, maddeye demokratik toplum ifadesinden sonra "demokratik devletin benzer gereksinimleri" ifadesinin eklenmesi önerilmiştir.⁶⁴ Bu öneri, aslında taslağın daha hazırlık çalışmaları aşamasında başlayan bir tartışmayı devam ettirmektedir. Bildiri Çalışma Grubunun hazırladığı taslaktaki ilk haliyle hakların sınırlandırılmasına ilişkin hükümde, haklardan ve özgürlüklerden yararlanmanın "başkalarının hak ve özgürlükleri ve demokratik devletin haklı gereksinimleriyle sınırlı" olduğu belirtilmiştir.⁶⁵ Birleşik Krallık, "demokratik devletin haklı gereksinimleri" ifadesinin, hakların sınırlandırılmasında farklı yorumlara yol açabileceği gerekçesiyle metinden çıkartılmasını önermiştir.⁶⁶ Diğer Sovyet bloğu temsilcilerinin de desteğini alan Sovyetler Birliği ise,

⁶⁴ E/800. Bkz. Schabas Oc Mria, *The Universal Declaration*, Vol. II, s. 1982. Sovyetler Birliği'nin bu önerisi ve bu önerinin "demokratik toplum" kavramı benimsenerek reddedilmesinin ideolojik imalarına ilişkin bir değerlendirme için bkz. Oscar M. Garibaldi, "On the Ideological Content of Human Rights Instruments: The Clause 'In a Democratic Society,'" *Contemporary Issues in International Law: Essays in Honor of Louis B. Sohn*, Editor: Thomas Buergenthal, Kehl: N. P. Engel, 1984, ss. 23-68.

⁶⁵ Draft Report of the Commission on Human Rights Submitted to the Economic and Social Council, E/CN.4/77/Annex A, 16 Aralık 1947. Bkz. Schabas Oc Mria, *The Universal Declaration*, Vol. II, ss. 1325-1333.

⁶⁶ Comments from Governments on the Draft International Declaration on

hem taslak metnin hazırlık süresince hem de daha sonra Üçüncü Komite-deki çalışmalar boyunca, metinde “demokratik devlet” kavramının vurgulanması gerektiği görüşünden vazgeçmemiştir.⁶⁷ İnsan Hakları Komisyonunun taslak hazırlığı sırasında, Avustralya temsilcisi, bu ayrışmaya bir çözüm getirme amacıyla, “demokratik devlet” kavramı yerine “demokratik toplum” kavramının kullanılmasını önermiştir.⁶⁸ Genel Kurula sunulan taslak bu öneriyi esas almıştır. Fakat Sovyetler Birliği’nin taslağa eklenen beyanında “demokratik devletin haklı gereksinimleri” ifadesinin eklenmesinde ısrar etmiş olmasından ötürü, tartışmalar Üçüncü Komite-deki görüşmeler sırasında da sürmüştür. Sovyetler Bildiri’nin önerisine yönelik itirazlar, “demokratik devletin haklı gereksinimleri” ifadesinin, hem çok geniş sınırlamalara imkan tanıyacağı hem de devlet ve toplum arasındaki ilişkide devleti toplumun hiyerarşik olarak üstüne yerleştirdiği argümanlarına dayanmıştır.⁶⁹ Diğer bazı delegeler ise, toplum kavramının devleti de içeren daha geniş bir kavram olduğunu ileri sürerek, Sovyetler Birliği’nin ısrarının gereksiz olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁰ Evrensel Bildiri’nin nihai metninde, Sovyetler Birliği’nin teklifi reddedilmiş, taslaktaki “demokratik toplum” kavramı korunmuştur.⁷¹

Human Rights, Draft International Covenant on Human Rights and the Question of Implementation, E/CN.4/82/Add.9, 10 Mayıs 1948. Belge metni için bkz. *a.g.e.*, ss. 1509-1517.

⁶⁷ Bkz. Speech by Mr. A. N. Pavlov, Representative of the Union of Soviet Socialist Republics in the *Drafting Committee of the Commission on Human Rights*, E/CN.4/AC.1/29, 11 Mayıs 1948. Belge metni için bkz. *a.g.e.*, ss. 1517-1528; Summary Record of the Fifty-First Meeting of the Commission on Human Rights, E/CN.4/SR.51, 9 Temmuz 1948. Belge metni için bkz. *a.g.e.*, s. 1678-1680.

⁶⁸ E/CN.4/SR.51. Bkz. *a.g.e.*, s. 1678.

⁶⁹ Örneğin Yeni Zelanda, Filipinler, Yunanistan ve Lübnan temsilcilerinin görüşleri için bkz. United Nations General Assembly, 3rd Session, A/C.3/SR.120, 2 Kasım 1948. Bkz. Schabas Oc Mria, *The Universal Declaration*, Vol. III, ss. 2405-1682.

⁷⁰ Örneğin Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık delegesinin görüşleri için bkz. United Nations General Assembly, 3rd Session, A/C.3/SR.153, 23 Kasım 1948. Bkz. *a.g.e.*, ss. 2757, 2760.

⁷¹ Bu önerinin reddedilmesi, Sovyetler Birliği ve diğer Sovyet bloğu üyelerinin Evrensel Bildiri’nin Genel Kurul’daki oylamasında çekimser oy kullanmalarının berisindeki nedenlerden biridir. Morsink’e göre, Sovyet bloğu, Nazizm ve

Neticede taslak üzerinde bir değişikliğe yol açmayan ama yapılan değişiklik teklifleri üzerine tartışılan bir başka konu da metinde hangi sınırlama nedenlerine yer verileceğine ilişkindir. Taslak metinde, “başkalarının hak ve özgürlükleri,” “ahlak,” “kamu düzeni” ve “genel refah” kavramları kullanılmıştır. Bunların arasında, üstünde tamamen mutabık olunan tek kavram “başkalarının hak ve özgürlükleri”nin tanınması ve bunlara saygı gösterilmesidir. Bu mutabakatın muhtemel nedeni, başkalarının hak ve özgürlüklerinin hakların kullanımını sınırladığı düşüncesinin, 29. maddenin merkezinde yer alan haklar ve ödevler arasındaki bağa dair “temel hukuki ve felsefi ilke” olarak görülmesiyle ilişkilidir.⁷² Üstelik “başkalarının hak ve özgürlüklerinin” korunması amacına yönelik sınırlamalar, “demokratik bir toplumda gerekli olma” koşuluna dahi bağlanmamış ve bu yolla diğerlerinden ayrıştırılmıştır.

“Başkalarının hak ve özgürlükleri” dışındaki sınırlama nedenlerinin neler olacağı ise çeşitli değişiklik önerilerine konu olmuştur. Aslında İnsan Hakları Komisyonunun önüne gelen daha evvelki taslaklarda sadece “başkalarının hakları” ve “genel refah” kavramlarına yer verilmiştir. Fakat Fransızca’da “genel refah (bien-être général)” kavramının sadece ekonomik ve toplumsal meselelere gönderme yaptığı ve bu bakımdan da İngilizce’deki karşılığından çok daha dar bir anlam taşıdığı gerekçesiyle Mısır delegesi Loufti’nin bir denklik sağlamak amacıyla önerdiği “ahlak” ve “kamu düzeni” kavramlarının taslağa eklenmesine karar verilmiştir.⁷³ Ne var ki “kamu düzeni” kavramının metne eklenmesi, kavramın keyfi yorumlara ve kötüye kullanıma açıklığından ötürü itirazlara neden olmuştur.

Üçüncü Komitedeki görüşmeler sırasında, bazı delegeler taslaktaki sınırlama nedenlerinin azaltılması yönünde, diğer bazıları ise bunlara başkalarının da eklenmesi yönünde görüşler ileri sürmüştür. Örneğin

---

faşizme karşı oluşturulmuş bir ittifaka itiraz gibi algılanabileceği düşüncesiyle ret oyu vermesini gerektirecek kadar önemli olan bu ayrışmaya rağmen çekimser kalmayı seçmiştir. Morsink, *The Universal Declaration*, s. 22-23.

⁷² A.g.e., s. 248.

⁷³ Summary Record of the Seventy-Fourth Meeting of the Commission on Human Rights, E/CN.4/SR.74, 15 Haziran 1948. Bkz. William A. Schabas Oc Mria, *The Universal Declaration*, Vol. II, ss. 1896-1906, s. 1906.

Yeni Zelanda delegesi Newlands, Bildiri'deki hakların sınırlandırılmasına imkan veren böyle bir hükmün mümkün olduğunca dar tutulması gerektiğini, aksi halde Bildiri'nin anlamını tahrip edeceğini belirtmiştir. Ayrıca ahlak, kamu düzeni ve genel refah kavramlarının hemen hemen aynı anlamı taşıdıklarını ve bu nedenle de sadece genel refah kavramına yer verilmesinin yeterli olacağı gerekçesiyle ahlak ve kamu düzeni kavramlarının metinden çıkartılmasını teklif etmiştir.⁷⁴

Bazı delegeler, örneğin Meksika delegesi Campos Ortiz, Avustralya'nın teklifini "kabul edilemez" bulmuştur. Böyle bir durumda hakların yalnızca "demokratik bir toplumda genel refahın gereksinimleri" temelinde sınırlandırılabilceğini ve bu durumda da sınırlamaların demokrasi kavramının nasıl yorumlanacağına bağlı olarak farklı biçimlerde anlaşılacağını belirtmiştir. Ortiz, kamu düzeni, ahlak ve genel refah bütün ulusal hukuk düzenlerinde benimsenmiş kavramlarken, demokrasinin üstünde ortaklaşmış bir anlamının bulunmadığını vurgulamıştır. Bu nedenle de metinden bir şeyin çıkması gerekiyorsa, bunun anlamı üstünde bir uzlaşma bulunmayan ve sınırlamaların keyfi bir biçimde yorumlanmasına engel olması pek mümkün görünmeyen "demokratik toplum" kavramı olması gerektiğine işaret etmiştir.⁷⁵ Avustralya delegesi Watts ise, kamu düzeni kavramının yorumunun belirsizliğiyle ilgili ileri sürülen görüşlere dikkat çekerek, haklara yönelik sınırlamalara bir sınırlama getirilmesi gerektiğini vurgulamış; demokrasinin farklı yorumlara açık olmasına rağmen, "daha iyi bir kelime" bulunmadığı için, "demokratik toplum" kavramının kabul edilmesi yönünde görüş belirtmiştir.⁷⁶

Mısır ve Şili ise, taslakta yer verilen sınırlama nedenlerine ekler yapılmasını önermişlerdir. Mısır delegesi, "sadakat" ve "iyi niyet" kavramlarının eklenmesini;⁷⁷ Şili delegesi ise, demokrasi kavramının belirsizliği konusundaki endişeleri gidereceği gerekçesiyle "ulusal egemenlik"

⁷⁴ Newlands'ın daha sonra geri çektiği bu teklif için: A/C3/SR.153. Bkz. William A. Schabas Oc Mria, *The Universal Declaration*, Vol. III, ss. 2758-2759.

⁷⁵ Summary Record of the Hundred and Fifty-Third Meeting of the Third Committee, A/C.3/371, 26 Kasım 1948. Bkz. *a.g.e.*, ss. 2755-2765, ss. 2762-2763.

⁷⁶ A/C.3/SR.154. Bkz. *a.g.e.*, s. 2771.

⁷⁷ Recapitulation of Amendments to Article 27 of the Draft Declaration (E/800), A/C.3/304/Rev.2, 20 Kasım 1948. Bkz. *a.g.e.*, s. 2702.

ve “dayanışma” kavramlarının sınırlama nedenleri arasına eklenmesini teklif etmiştir.⁷⁸ Bu kavramların genişliği, anlamlarının belirsizliği ve yorumlarında ortaya çıkması muhtemel farklılıklara dikkat çekilerek yapılan itirazlar sonucunda Mısır teklifini geri çekmiş,⁷⁹ Şili’nin teklifi ise reddedilmiştir.⁸⁰

Tartışmalar sonrasında bu aşamada metne eklenen kavramlar da olmuştur. Bu, bazı delegelerin endişelerine rağmen metne eklenmesine karar verilen ve bugün hakların sınırlandırılma rejimlerinde bizim olmazsa olmaz olarak gördüğümüz “hukukilik koşulu”dur. Bu koşul, Uruguay’ın, taslaktaki “karşılanması için gerekli (necessary to secure)” ifadesinin “sadece [başkalarının haklarının gereğince tanınması ve bunlara saygı gösterilmesinin sağlanması, demokratik bir toplumda ahlakın, kamu düzeninin ve genel refahın gereksinimlerinin] karşılanması amacıyla hukuken belirlenmiş (prescribed by law solely for the purpose of securing)” ifadesiyle değiştirilmesi teklifi üzerine metne eklenmiştir.⁸¹ Bu teklife ilişkin itirazlar, hakların meşru bir şekilde sınırlandırılmasının yasalarla başka araçlarının da olabileceği ve keyfi yasalarla bireylerin haklarının sınırlandırılmasına izin verebileceği gibi argümanlara dayandırılmıştır.⁸² Uruguay delegesi Jiménez Aréchaga ise, bildirinin amacına sadık kalınmasının sağlanmasının, sınırlamaların sadece “daha önceden belirlenmiş standartlara uygun olarak getirilmesi ilkesinin benimsenmesi” ile mümkün olacağını ileri sürmüştür.⁸³

⁷⁸ *A.g.e.*, s. 2703.

⁷⁹ Mısır delegesi, Fransa delegesinin dikkat çektiği biçimde ahlak kelimesini sadakat ve iyi niyet kavramlarını içerecek şekilde anlamak suretiyle teklifini geri çektiğini belirtmiştir. Bkz. *A/C.3/SR.154*. Bkz. *a.g.e.*, ss. 2775-2776.

⁸⁰ Şili delegesi, teklifini geri çekerken, diğer bazı delegelerin genel refah kavramının egemenlik ve dayanışma kavramlarını zaten içerdiği yönündeki görüşlerini hatırlatarak, genel refah kavramının bu şekilde anlaşılması gerektiğini söylemiştir: *A/C.3/371*. Bkz. *a.g.e.*, s. 2765.

⁸¹ Uruguay: Amendment to the Draft Declaration (E/800), *A/C.3/268*, 12 Ekim 1948. Bkz. *a.g.e.*, ss. 2211-2213, s. 2213.

⁸² Lübnan delegesi için bkz. *A/C.3/371*, *a.g.e.*, s. 2763. Fransa delegesi için bkz. *A/C.3/SR.154*, *a.g.e.*, s. 2767. Amerika Birleşik Devletleri delegesi için bkz. *A/C.3/SR.153*, *a.g.e.*, s. 2757.

⁸³ *A/C.3/SR.154*. Bkz. *a.g.e.*, s. 2767-2768.

b. Diğer İnsan Hakları Belgeleri ve 1982 Anayasası'nda Hakların Sınırlandırılması

İnsan haklarına ilişkin tüm belgeler, hakların sınırlandırılma rejimini de düzenler. Evrensel Bildiri'de hakların sınırlandırılma rejimine metnin en sonunda ve tek bir maddede yer verilmişken; diğer çoğu uluslararası ve bölgesel insan hakları belgesi, hakların sınırlandırılma koşullarına toplu olarak ayrı bir maddede değil, hakları düzenleyen maddelerde tek tek yer vermiştir. Obsahl, bunun diğer belgeleri hazırlayanların hakların sınırlarını çok daha açık bir şekilde tanımlamak zorunda olmalarıyla ilişkili olduğuna dikkat çekmektedir.⁸⁴ Bu yolla, birçok uluslararası insan hakları belgesinde, Evrensel Bildiri'den farklı olarak, hem hakların kendi özelliklerine uygun olarak farklı sınırlama neden ve koşulları düzenlenebilmiş hem de mutlak olarak korunan haklar ile sınırlandırılabilir haklar birbirinden ayrıştırılmıştır.

Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi'nde bazı haklar olağanüstü hallerde dahi sınırlandırılmayacak mutlak haklar olarak, diğer bazı haklar ise belirli koşullarda sınırlandırılabilir haklar olarak düzenlenmiştir. Mutlak haklar, olağanüstü dönemlerde devletlerin yükümlülük azaltma işlemlerine konu edilemedikleri gibi, bu haklara ilişkin maddelerde herhangi bir istisna hali de öngörülmemiş olan haklardır. Örneğin işkence yasağı, uluslararası ve bölgesel insan hakları belgelerinde mutlak bir hak olarak düzenlenmiştir.⁸⁵

Mutlak nitelikte olmadığı kabul edilen hakların sınırlarıyla farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bazı hakların sınırları, ilgili hakkın hangi hallerde ihlal edilmiş sayılmadığı belirtilerek çizilmiştir. Örneğin Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 5. maddesi ve Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 4. maddesi ve Afrika İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 4. maddesi, kimsenin yaşam hakkından "keyfi olarak" mahrum bırakılmayacağını belirterek, yaşam hakkı ihlallerini "keyfi" nitelikteki güç kullanma ile sınırlı tutmuşlardır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesi

⁸⁴ Obsahl, "Articles 29 and 30," s. 460.

⁸⁵ Bkz. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 7. maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesi, Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 5. maddesi; Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın 5. maddesi.

ise, ayrıntılı bir düzenlemeyle belirli koşullara uygun olarak hangi durumların yaşam hakkı ihlali sayılmayacağını tek tek düzenlemiştir. Buna göre, “bir kimsenin hukuka aykırı şiddete karşı korunması,” “hukuka uygun bir gözaltı kararını uygulama ya da hukuka uygun olarak tutulan bir kimsenin kaçmasını engelleme,” ya da “bir isyan veya ayaklanmayı hukuka uygun olarak bastırma amacıyla yapılan bir eylem sırasında,” kullanılması “mutlaka gerekli” bir gücün kullanılması sonucunda gerçekleştirildiği varsayılan öldürmeler yaşam hakkının ihlali sayılmamaktadır.

Mutlak olmayan haklar bakımından bütün insan hakları belgelerinde benimsenen bir sınırlama biçimiye kamu menfaatlerine dayanılarak yapılan sınırlamalardır. Bu tür sınırlamaların, bütünüyle aynı şekilde olmasa da, Evrensel Bildiri’nin 29. maddesindeki benzer terimlerle düzenlendiği görülmektedir. Hem İkiz Sözleşmeler hem de bölgesel insan hakları sözleşmelerinde, bu tür sınırlamaların amaçları, “başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması” ile “kamu düzeni,” “genel ahlak,” “genel refah” kavramları ya da Evrensel Bildiri’nin hazırlık evresinde önerilmesine rağmen metne eklenmemiş olan “ulusal güvenlik” ya da “kamu güvenliği” gibi kavramlarla tanımlanmıştır.⁸⁶ Bu belgeler de, izin verilen sınırlı sayıdaki amacı gerçekleştirmek için yapılan sınırlamaların sadece

⁸⁶ Örneğin bkz. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin, 12. maddesi (seyahat özgürlüğü), 18. maddesi (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü), 19. maddesi (ifade özgürlüğü), 21. maddesi (toplanma özgürlüğü) ve 22. maddesi (örgütlenme özgürlüğü); Ekonomik ve Sosyal Haklar Sözleşmesi’nin 8. maddesi (sendikal haklar) ve bu kavramlar yerine genel bir ifadeyle “kamu yararı” kavramının geçtiği ve genel bir sınırlama hükmü niteliğindeki hakların sınırlandırılması başlıklı 4. maddesi; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 8. maddesi (özel ve aile hayatına saygı hakkı), 9. maddesi (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü), 10. maddesi (ifade özgürlüğü), 11. maddesi (toplanma ve örgütlenme özgürlüğü); Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 12. maddesi (vicdan ve din özgürlüğü), 13. maddesi (düşünce ve ifade özgürlüğü), 15. maddesi (toplanma özgürlüğü), 16. maddesi (örgütlenme özgürlüğü), 22. maddesi (seyahat ve yerleşme özgürlüğü) ve haklar ve ödevler arasındaki ilişki başlıklı 32. maddenin 2. fıkrasındaki genel sınırlama hükmü ve yine Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı’nın 11. maddesi (seyahat ve yerleşme özgürlüğü), “kamusal ihtiyacın karşılanması” ve “topluluğun genel yararı” ifadelerine yer veren 14. maddesi (mülkiyet hakkı) ve ödevler bölümündeki genel sınırlama hükmü niteliğindeki 27. maddesi.

hukuki bir dayanaklarının olması koşuluyla⁸⁷ ve “demokratik bir toplumda gerekli”⁸⁸ ya da “gerekli”⁸⁹ olmaları halinde meşru olabileceklerini belirtmişlerdir.

---

⁸⁷ “Hukukken öngörülmüş olma,” “hukuka uygun olarak” gibi farklı şekillerde ifade edilmiş olsa da sınırlamaların ancak hukuki bir dayanağının bulunması halinde meşru olabileceğine ilişkin olarak bkz. Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin, 12. maddesi (seyahat özgürlüğü), 18. maddesi (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü), 19. maddesi (ifade özgürlüğü), 21. maddesi (toplanma özgürlüğü) ve 22 maddesi (örgütlenme özgürlüğü); Ekonomik ve Sosyal Haklar Sözleşmesi’nin 8. maddesi (sendikal haklar) ve bu kavramlar yerine genel bir ifadeyle “kamu yararı” kavramının kullanıldığı ve genel bir sınırlama hükmü niteliğindeki hakların sınırlandırılması başlıklı 4. maddesi; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 8. maddesi (özel ve aile hayatına saygı hakkı), 9. maddesi (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü), 10. maddesi (ifade özgürlüğü), 11. maddesi (toplanma ve örgütlenme özgürlüğü); Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 12. maddesi (vicdan ve din özgürlüğü), 13. maddesi (düşünce ve ifade özgürlüğü), 15. maddesi (toplanma özgürlüğü), 16. maddesi (örgütlenme özgürlüğü), 21. maddesi (mülkiyet hakkı), 22. maddesi (seyahat ve yerleşme özgürlüğü) ve haklar ve ödevler arasındaki ilişki başlıklı 32. maddenin 2. fıkrasındaki genel sınırlama hükmü ve yine Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı’nın 11. maddesi (seyahat ve yerleşme özgürlüğü), “kamusal ihtiyacın karşılanması” ve “topluluğun genel yararı” ifadelerine yer veren 14. maddesi (mülkiyet hakkı) ve ödevler bölümündeki genel sınırlama hükmü niteliğindeki 27. maddesi.

⁸⁸ Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin, 14. maddesi (adil yargılanma hakkı), 18. maddesi (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü), 21. maddesi (toplanma özgürlüğü) ve 22 maddesi (örgütlenme özgürlüğü); Ekonomik ve Sosyal Haklar Sözleşmesi’nin 8. maddesi (sendikal haklar) ve genel bir sınırlama hükmü niteliğindeki hakların sınırlandırılması başlıklı 4. maddesi; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 8. maddesi (özel ve aile hayatına saygı hakkı), 9. maddesi (düşünce, vicdan ve din özgürlüğü), 10. maddesi (ifade özgürlüğü), 11. maddesi (toplanma ve örgütlenme özgürlüğü); Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 15. maddesi (toplanma özgürlüğü), 16. maddesi (örgütlenme özgürlüğü), 21. maddesi (mülkiyet hakkı), 22. maddesi (seyahat ve yerleşme özgürlüğü) ve haklar ve ödevler arasındaki ilişki başlıklı genel sınırlama hükmü getiren ve “gereklilik” değil fakat sadece “demokratik toplum” kavramına gönderme yapan 32. maddesinin 2. fıkrası.

Hukukilik koşulu, insan hakları belgelerinde devletin yetkilerini keyfi bir şekilde kullanarak hakları sınırlandırmasına karşı getirilen temel güvencedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi⁹⁰ ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi,⁹¹ bu koşulu, sınırlamanın yalnızca bir hukuki dayanağının bulunması olarak değil, aynı zamanda müdahalenin hukuki dayanağının yeterince “erişilebilir” ve “öngörülebilir” olması gereği olarak yorumlamaktadır. Afrika İnsan Hakları Mahkemesi, hukukilik koşulu bakımından, yasaların kişilerin davranışlarını kurala uyarlamaları ve kuralları uygulamakla görevli olanların hangi ifadelerin sınırlandırılmasının meşru olacağını anlamaları için “yeterince açık” bir biçimde yazılmış olmasını aramaktadır.⁹² Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi’nin yorumunda ise, öngörülebilirliğin hukukilik ilkesine tekabül ettiğine, erişilebilirliğin ise yasaların yazılı olmasıyla karşılanabildiğine işaret edilmektedir.⁹³

Gereklilik koşulu ise, sınırlamanın “zorlayıcı bir toplumsal ihtiyaç”tan kaynaklanması ve başvuru aracının ulaşılmak istenen amaçla “orantılı” olması olarak yorumlanmaktadır.⁹⁴ Yukarıda işaret edildiği

---

⁸⁹ Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin, 12. maddesi (seyahat özgürlüğü) ve 19. maddesi (ifade özgürlüğü); Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 12. maddesi (vicdan ve din özgürlüğü) ve 13. maddesi (düşünce ve ifade özgürlüğü) ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı’nın 11. maddesi (seyahat ve yerleşme özgürlüğü).

⁹⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Sunday Times v Birleşik Krallık* (No. 1), 6538/74, 26 Nisan 1979, para. 49.

⁹¹ Örneğin bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, 34 Numaralı Genel Yorum, CCPR/C/GC/34, 12 Kasım 2011, para. 25.

⁹² Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi, *Lohé Issa Konaté v Burkina Faso*, 004/ 2013, 5 Aralık 2014, para. 131.

⁹³ Cecilia Medina, *The American Convention on Human Rights: Crucial Rights and Their Theory and Practice*, Intersentia, 2. Baskı, Antwerp: Intersentia, 2017, s. 33.

⁹⁴ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Silver ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, 5947/72, 25 Mart 1983, para. 97; Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi, *Herrera Ulloa v. Kosta Rika*, 2 Temmuz 2004, para. 122-123. Bu kararda Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yorumunu benimsediğine ilişkin olarak gönderme yapılan tavsiye görüşü için bkz. Ame-

gibi, bazı uluslararası belgelerde bu koşul tıpkı Evrensel Bildiri'deki gibi "demokratik bir toplumda gereklilik" olarak düzenlenmişken, diğer bazı belgelerde bazı hakların sınırlandırılması sadece "gereklilik" koşuluna tabi tutulmuştur. Örneğin Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 19. maddesi ve Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 13. maddesinde, ifade özgürlüğünün sınırları düzenlenirken sadece "gereklilik" kavramına gönderme yapılmıştır. Bununla beraber hem İnsan Hakları Komitesi⁹⁵ hem de Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi⁹⁶ bu maddelerin yorumunda "gereklilik" kavramını demokratik bir toplumun gereksinimleriyle ilişkilendirerek yorumlamaktadır. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu da, maddede geçen "yasayla öngörülmüş olma" ifadesini, diğer uluslararası insan hakları sözleşme organlarının yorumlarından yararlanarak, "demokratik toplumda gereklilik" kavramlarını da içerecek şekilde yorumlamaktadır.⁹⁷

---

rikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi, *Compulsory Membership in an Association Prescribed by Law for the Practice of Journalism (Arts 13 and 29 American Convention on Human Rights)*, OC-5/85 numaralı 13 Kasım 1985 tarihli Tavsiye Kararı, para. 46. Erişim için bkz. http://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_05_ing.pdf [Erişim Tarihi: 21.12.2021]. Ayrıca bkz. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, *Media Rights Agenda v. Nigeria* (kabuledilebilirlik kararı), 105/93, 128/94, 130/94, 152/96, 31 Ekim 1998, para. 69; Afrika İnsan ve Halkların Hakları Mahkemesi, *Lohé Issa Konaté v Burkina Faso*, para. 151-156.

⁹⁵ İnsan Hakları Komitesi, orantılılık incelemesi yaparken ifade özgürlüğünün "demokratik bir toplum" için büyük bir önem taşıdığını vurgulamaktadır. Örneğin bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, *Tae Hoon Park v. Kore Cumhuriyeti*, 628/1995, 3 Kasım 1998, para. 10.3.

⁹⁶ Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi, Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 13. maddesi "demokratik bir toplum" ifadesine yer vermemiş olmasına rağmen "gereklilik" koşulunu yorumlarken demokrasinin gereklerini dikkate almasını, Sözleşme'nin "demokrasinin adil gereksinimleri"ne göre yorumlanmasını gerektiren 29. maddesini ve önsözünü dikkate alarak değerlendirmektedir. Bkz. Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi, OC-5/85 numaralı 13 Kasım 1985 tarihli Tavsiye Kararı, para. 44.

⁹⁷ Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, *Scanlen & Holderness v Zimbabwe*, 297/2005, 3 Nisan 2009, para 112. Ayrıca bkz. Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu'nun 32. olağan oturumunda kabul edilen Afrika'da İfade Özgürlüğü İlkeleri Bildirisi'nin Kabulüne Dair Karar (Resolution on Adoption of

Benzer kavramlar, 1982 Anayasası'nda da karşımıza çıkmaktadır. Anayasa'nın "temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması" başlıklı 13. maddesi, Anayasa'da korunan temel hak ve özgürlüklerin genel sınırlama rejimini düzenlemektedir.⁹⁸ 13. maddeye göre,

"[t]emel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz."

Bu maddenin gerekçesinde, 2001 yılında yapılan değişikliklerle maddenin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi doğrultusunda "yeniden düzenlendiği" belirtilmiştir.⁹⁹ Hakların sınırlandırılmasına ilişkin ölçütleri uluslararası ve bölgesel insan hakları belgelerinden daha ayrıntılı olarak düzenlemiş olan bu hüküm, Evrensel Bildiri'de hakların sınırlandırılması için getirilmiş olan ve daha sonra kabul edilen insan hakları belgelerinde de benimsenmiş olan üç ölçütü de içermektedir. 13. madde Evrensel Bildiri'dekine benzer bir biçimde, (1) hakların sınırlandırılmasını "ilgili maddelerde belirtilen sebepler" ile sınırlı tutmuş, (2) "kanunla sınırlama" ve (3) sınırlamaların "demokratik toplum düzeninin [...] gereklerine" uygun olması koşullarını getirmiştir. Ayrıca yukarıda belirtildiği gibi, uluslararası ve bölgesel insan hakları mahkemelerinin "demokratik toplumda gereklilik" denetiminde uyguladıkları kriterlerden olan "ölçülülük" kriterini ayrı bir ölçüt olarak düzenlemiştir.

Declaration of Principles of Freedom of Expression in Africa), 13 Ekim 2002, para II.2. Erişim için bkz: https://archives.au.int/bitstream/handle/123456789/2056/Freedom%20of%20expression_E.pdf?sequence=1&isAllowed=y [Erişim Tarihi: 21.12.2021].

⁹⁸ 1982 Anayasası'nda 2001 yılında yapılan değişiklikler sonrasında bu maddenin "genel sınırlama maddesi" olmaktan çok "genel güvence maddesine" dönüşmüş olduğuna dikkat çekilmektedir. Bkz. Sibel İnceoğlu, "Hak ve Özgürlükleri Sınırlama ve Güvence Rejimi," *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*, Editör: Sibel İnceoğlu, Ankara: Avrupa Konseyi, 2013, ss. 23-52, s. 23.

⁹⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası-Madde Gerekçeli*, s. 20.

Anayasa'da korunan temel hak ve özgürlüklere ilişkin maddelere baktığımızda, 13. maddenin işaret ettiği ilgili maddelerde düzenlenen sınırlama sebepleri arasında "başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması,"¹⁰⁰ "genel ahlakın korunması,"¹⁰¹ "kamu düzeninin korunması"¹⁰² ve "sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak"¹⁰³ gibi Evrensel Bildiri'de sınırlı olarak sayılmış olan kavramlara benzer sebeplerin düzenlendiği görülmektedir. Bununla beraber Anayasa'nın birçok maddesinde ilgili hak için sınırlı sayıda öngörülmüş olan sınırlama sebepleri Evrensel Bildiri'de yer verilmemiş olan bazı kavramlara da gönderme yapmaktadır. Örneğin, 26. maddedeki düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti bakımından, "millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü mes-

¹⁰⁰ Örneğin, Anayasa'nın 21. maddesindeki konut dokunulmazlığı, 22. maddesindeki haberleşme hürriyeti, 33. maddesindeki dernek kurma hürriyeti, 34. maddesindeki toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, 51. maddesindeki sendika kurma hakkının sınırlama sebepleri arasında başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması da sayılmıştır. Anayasa'nın 26. maddesindeki düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti bakımından bu sınırlama sebebi "başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının" korunması" olarak formüle edilmiştir.

¹⁰¹ Örneğin, Anayasa'nın 21. maddesindeki konut dokunulmazlığı, 22. maddesindeki haberleşme hürriyeti, 33. maddesindeki dernek kurma hürriyeti, 51. maddesindeki sendika kurma hakkının sınırlama sebepleri arasında genel ahlakın korunması da sayılmıştır.

¹⁰² Örneğin, Anayasa'nın 21. maddesindeki konut dokunulmazlığı, 22. maddesindeki haberleşme hürriyeti, 26. maddesindeki düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti, 26. maddesindeki kamu tüzel kişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkı, 33. maddesindeki dernek kurma hürriyeti, 34. maddesindeki toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı, 51. maddesindeki sendika kurma hakkının sınırlama sebepleri arasında kamu düzeninin korunması da sayılmıştır.

¹⁰³ Evrensel Bildiri'nin 29. maddesindeki genel refahın korunması kavramını çağrıştıran bu kavram Anayasa'nın 23. maddesindeki yerleşme hakkının sınırlama nedenleri arasında sayılmıştır.

lek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi" kavramlarını içeren geniş bir liste oluşturulmuştur. Bu liste, Evrensel Bildiri'dekinden ziyade, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesine benzemektedir; fakat Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde de bulunmayan "Cumhuriyetin temel niteliklerinin korunması" gibi kavramları da ihtiva etmektedir.

Bazı hak ve özgürlükler bakımından ise, Anayasa'nın ilgili maddelerinde, ilgili hakkın hangi sebeplerle sınırlanabileceği gösterilmeksizin, "kanunla" sınırlanabileceği belirtilmekle yetinilmiştir. Örneğin Anayasa'nın 42(2) maddesi öğrenim hakkının kapsamının "kanunla" düzenleneceğini belirtmektedir. Sibel İnceoğlu, bu maddelerde yasa koyucuya çok geniş bir takdir yetkisi tanınmış olduğunu, fakat yasa koyucunun takdir yetkisinin somut bir sebebe uygunluk koşuluyla sınırlandırılmamışsa bile, 13. maddede düzenlenmiş olan "öze dokunmama," "ölçülülük" ve "demokratik toplum düzeninin gereklerine" uygunluk gibi diğer koşullarla sınırlandırılmış olduğunu hatırlatmaktadır.¹⁰⁴

Diğer yandan, Anayasa uluslararası belgelerden önemli ölçüde uzaklaşan bir başka sınırlama biçimini daha içermektedir. Anayasa'nın 27(2) maddesinde "bilim ve sanat hürriyeti"nin, Anayasa'nın cumhuriyetin temel niteliklerini düzenleyen 1., 2. ve 3. maddelerindeki hükümlerin değiştirilmesi amacıyla kullanılamayacağı belirtilmiştir. Dolayısıyla da bu hakkı "anayasal yasak" getirmek suretiyle sınırlandırmıştır. Bu yasaklara göre, bilim ve sanat özgürlüğü, "devletin şekli" (1. madde), "cumhuriyetin nitelikleri"ni (2. madde), "devletin bütünlüğü[nü], resmi dili, bayrağı, milli marşı ve başkenti"ni değiştirmek amacıyla kullanılamayacaktır. 27. maddenin 2. fıkrası, Anayasa'nın 14. maddesinde yer alan "hakların kötüye kullanılması"na ilişkin yasakları bilim ve sanat özgürlüğü bakımından özel olarak düzenlemiştir. Fakat bu haklara yönelik çok geniş ve keyfi sınırlamalara izin verebilecek olan bu sınırlamaların da 13. maddedeki koşullardan bağımsız olmadığını altını çizmek gerekir.¹⁰⁵

¹⁰⁴ İnceoğlu, "Hak ve Özgürlükleri Sınırlama ve Güvence Rejimi," s. 24.

¹⁰⁵ Bkz. Ulaş Karan, *İfade Özgürlüğü - Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-2*, Ankara: Avrupa Konseyi, 2018, s. 138.

Diğer yandan, bölgesel ve uluslararası insan hakları mekanizmalarındaki benzer bir biçimde, 1982 Anayasası da bazı hak ve özgürlükleri, örneğin 17. maddenin 3. fıkrasındaki işkence yasağı ve 18. maddesindeki zorla çalıştırma yasağını mutlak haklar olarak düzenlemiştir. Diğer bazı haklar ise, hangi hallerde hakkın ihlal edilmiş sayılmayacağı düzenlenerek sınırlandırılmıştır. Örneğin yukarıda değinilen çeşitli uluslararası insan hakları belgelerinde olduğu gibi, yaşam hakkı, bu hakkın hangi hallerde ihlal edilmiş sayılmayacağı belirtilerek düzenlenmiştir. 17. maddenin 1. fıkrasında “[h]erkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir” denildikten sonra, 4. fıkroda “öldürme fiilleri”nin hangi durumlarda 1. fıkra hükmüne girmeyeceğini sıralamıştır. Buna göre, “[m]eşrû müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri” 1. fıkra hükmünün dışında tutulmuştur.

4. Madde 29(3): Birleşmiş Milletlerin Amaç ve İlkelerine Aykırılık Yasağı

29. maddenin son fıkrası, Evrensel Bildiri’de ilan edilen haklar ve özgürlüklerin Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı olarak kullanılmasına ilişkin bir yasak getirmektedir: “Bu hak ve özgürlükler hiçbir durumda Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı olarak kullanılamaz.”

Birleşmiş Milletler Şartı’nın “Amaçlar ve İlkeler” başlıklı ilk bölümünün 1. maddesinde örgütün amaçları, 2. maddesinde ise ilkeleri sıralanmıştır.¹⁰⁶ 1. maddeye göre, “uluslararası barış ve güvenliğin korunması (1. fıkra),” “uluslararası dostane ilişkilerin geliştirilmesi [...] ve evrensel barışın güçlendirilmesi için uygun diğer tedbirlerin alınması (2. fıkra),” “[...] uluslararası sorunların çözümünde ve ırka, cinsiyete, dile ya da dine ilişkin fark gözetilmeksizin herkes için insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösterilmesinin desteklenmesi ve teşvik edilmesinde

¹⁰⁶ Birleşmiş Milletler Şartı, San Francisco Konferansı’na katılan 46 devlet tarafından 26 Temmuz 1945 tarihinde kabul edilmiştir.

uluslararası işbirliğinin sağlanması (3. fıkra),” “[b]u ortak amaçlara ulaşılmasında ulusların etkinliklerinin uyumlulaştırılması için bir merkez oluşturulması (4. fıkra)” Birleşmiş Milletlerin amaçlarını oluşturmaktadır. Şart’ın 2. maddesinde sıralanan ilkeler arasında ise, üyelerin “egemen eşitliği (1. fıkra),” “yükümlülüklerin iyi niyetle yerine getirilmesi (2. fıkra),” “uluslararası uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümlenmesi (3. fıkra),” “güç kullanma ya da güç kullanma tehdidinden kaçınma (4. fıkra),” “Birleşmiş Milletlere destek verme (5. fıkra),” “devletlerin yerel yargı yetkilerine müdahale yasağı (7. fıkra)” bulunmaktadır.

Bunların dışında, Birleşmiş Milletler Şartı’nın önsözünde, örgütün kuruluş amaçları olarak, “gelecek kuşakları savaş belasından korumak,” “temel insan haklarına, insan onuru ve insanın değerine ve kadın ve erkeklerin ve büyük ve küçük ulusların eşitliğine duyulan inancı teyit etmek,” “adalet ve anlaşmalar ve uluslararası hukukun diğer kaynaklarından doğan yükümlülüklere saygının sağlandığı koşulları oluşturmak,” “toplumsal ilerleme ve daha geniş bir özgürlük içinde yaşamın daha iyi standartlarını teşvik etmek” sıralanmıştır.

29. maddenin 3. fıkrasında bahsedilen amaç ve ilkelerin, Birleşmiş Milletler Şartı’nın önsöz ve ilk iki maddesinde sıralananlarla sınırlı olup olmadığı açık değildir. Obsahl, 29. maddenin 3. fıkrasında bahsedilen amaç ve ilkelerin bunlarla sınırlı olmayabileceğine, Birleşmiş Milletler bünyesinde, “örgütün temel politikalarını tanımlayan ya da yeniden tanımlayan belgeler ve diğer biçimlerdeki genel uygulamalarının da” bu fıkra çerçevesinde görülebileceğine işaret etmektedir.¹⁰⁷

Hazırlık çalışmalarına bakıldığında, bu konudaki önerilere rağmen İnsan Hakları Komisyonunun Genel Kurula sunduğu taslağa konulmamış olan bu hükmün, metne Üçüncü Komite tarafından eklendiği görülmektedir. Nihai metindeki paragraf, çok küçük bazı farklarla, Mısır’ın Komisyonun hazırladığı taslağa ilişkin değişiklik teklifleri arasında yer almaktadır.¹⁰⁸ 3. fıkra hükmünün maddeye eklenmesi geniş bir destek

¹⁰⁷ Obsahl, “Articles 29 and 30,” s. 464.

¹⁰⁸ A/C.3/304/Rev.2. Bkz. Schabas Oc Mria, *The Universal Declaration*, Vol. III, s. 2702.

görmüştür. Belçika delegesi Dehousse, hükmün eklenmesini desteklediğini açıklarken, Birleşmiş Milletlere böyle bir gönderme yapılmasının diğer maddeler görüşülürken de gündeme getirildiğini hatırlatmış ve bu maddenin bu ek için en uygun yer olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹

Bu teklife ilişkin olarak Birleşik Krallık delegesi Corbet, Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerinin bireylerin değil, büyük oranda devletlerin davranışlarına ilişkin olduğuna dikkat çekmiştir.¹¹⁰ Fakat hazırlık çalışmalarında, bu itiraza ilişkin bir tartışmaya rastlanmamaktadır. Morsink, oylamada hükmün geniş bir destek görmesinin, diğer devletlerin Corbet'e katılmadıklarının işareti olduğunu belirtmektedir.¹¹¹ Ret oyu kullanan iki delegeden biri olan Uruguay delegesi Jiménez Aréchaga ise, ret gerekçesini ifade özgürlüğü de dahil olmak üzere Bildiri'deki haklara sınırlama getiren bu hükmün Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerinin tartışılmasını engelleyebileceğini, ülkesinin hem Birleşmiş Milletler Şartı'nın hem de kendi anayasasının özgürce tartışılmasından yana olduğunu söyleyerek açıklamıştır.¹¹²

29(2) madde hükmü, ne tam olarak bireylerin Birleşmiş Milletlerin hangi ilkeler ve amaçlarıyla sınırlandırıldığına bir açıklık getirmekte ne de bir hakkın kullanımının ne zaman Birleşmiş Milletlerin ilke ve amaçlarına aykırı sayılabileceğine dair bir ipucu vermektedir. Bununla beraber, Obsahl'ın dikkat çektiği gibi, Evrensel Bildiri'nin 30. maddesiyle birlikte düşünüldüğünde, bu hüküm de Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı olarak yorumlanamayacağı için, amaç ve ilkelere yönelik eleştiriler bakımından ifade özgürlüğünün de sınırlandırılmaması gerekir.¹¹³

---

¹⁰⁹ A/C.3/SR.153. Bkz. *a.g.e.*, s. 2763.

¹¹⁰ *A.g.e.*, s. 2760.

¹¹¹ Morsink, *The Universal Declaration*, s. 252. Teklif 2 ret ve 6 çekimser oya karşı 34 oyla kabul edilmiştir. Bkz. Summary Record of the Hundred and Fifty-Fifth Meeting of the Third Committee, A/C.3/SR.155, 24 Kasım 1948. Bkz. Schabas Oc Mria, *The Universal Declaration*, Vol. III, ss. 2777-2784, s. 2778.

¹¹² *A.g.e.*, ss. 2778-2779.

¹¹³ Obsahl, "Articles 29 and 30", ss. 463-464.

5. Sonuç

Evrensel Bildiri'nin hakları ilan eden 29. maddesi, aynı zamanda bireylerin içinde yaşadıkları topluma karşı ödevlerinin olduğu düşüncesini ve hakların sınırlarını da ilan etmişti. Yukarıda belirtildiği gibi, bu maddenin, devletlerin Evrensel Bildiri'yi imzalamalarında kritik bir rol oynamış olduğu düşünülmektedir. Bugün hakların sınırlarının yerel otoriteler ve uluslararası insan hakları denetim mekanizmaları tarafından pratikte nasıl yorumlandıkları ve bu konu etrafındaki tartışmalar dikkate alındığında, özellikle hakların sınırlandırılmasına ilişkin hükümlerin, sadece Evrensel Bildiri bakımından değil, onu takip eden tüm uluslararası insan hakları belgeleri bakımından da devletlerin desteğini almak ve muhafaza etmek için büyük önem taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Evrensel Bildiri ve onu takip eden uluslararası insan hakları belgelerinde yer verilen meşru amaçlar, hem çok geniş ve muğlak hem de "devletlerin hakim çoğunluklarının siyasi, dini, ahlaki, ekonomik menfaatlerini korumaya elverişli kavramlarla tanımlanmıştır."¹¹⁴ Kamu düzeni, ahlak ve genel refah kavramlarına kıyasla daha nesnel görünen "başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması" dahi, "korunacak başkalarının" kim olabileceği, başkalarının "neye karşı korunacakları" ve dolayısıyla neyin bir tehdit ya da tehlike olarak tarif edileceğine bağlı olarak yine çoğunlukların menfaatlerini koruyan sınırlamalara izin verebilecek şekilde yorumlanabilmektedir.¹¹⁵ Bu nedenle Evrensel Bildiri'nin 29. maddesinin ve bu yazıda incelenen diğer belgelerin sınırlamaların meşruiyetini "hukukilik" ve "demokratik toplumda gereklilik" koşullarına bağlamış olmaları önemli bir güvence oluşturmaktadır. Fakat, yukarıda aktarıldığı gibi, Evrensel Bildiri'nin hazırlık sürecinde bazı delegeler bu kavramların da keyfi yorumlara karşı her durumda yeterli güvence oluşturamayabileceğine işaret etmiş; bu çerçevede haklara yasalarla da keyfi sınırlamalar getirilebileceğine ve demokrasi kavramının taşıdığı muğlaklığa dikkat çekmişlerdir.

---

¹¹⁴ Esra Demir-Gürsel, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 8-11. Maddelerinde Korunan Haklar ve Demokratik Toplumun Sınırları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s. 225.

¹¹⁵ A.g.e., s. 216.

Bugün haklar üzerindeki kısıtlamalar, şeklen kanun niteliğinde olan düzenlemelere dayanılarak¹¹⁶ ve demokratik toplum düzeninin gereklerine uygunluğun hakların “toplumdaki hassasiyet” gibi nedenlerle sınırlandırılmasına imkan verecek şekilde genişletilmesi suretiyle¹¹⁷ meşrulaştırılabilmektedir. Uluslararası sözleşmelerin denetim organları, hukukilik ve demokratik toplumda gereklilik koşullarına bu tür keyfi sınırlamaların getirilmesini engellemeyi amaçlayan yorumlar getirmişlerdir. Ne var ki muğlak bir biçimde tanımlanmış yasaların keyfi yorumlarına dayanan sınırlamaların hukukilik denetimini her durumda sıkı bir şekilde yaptıklarını söylemek mümkün değil.¹¹⁸ Dahası, uluslararası sözleşmelerin denetim organları da bazı konularda hakların sınırlandırılmasının meşru amaçlarını düzenleyen kavramları genişletme ve demokratik toplumda gereklilik kavramını da buna göre esnek bir biçimde yorumlama eğilimi gösterebiliyorlar. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, Fransa’nın kamusal alanda peçe takılmasını yasaklayan düzenlemesinin

¹¹⁶ Örneğin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Türk Ceza Kanunu’nun 220/6 (terör örgütü üyesi olmamakla birlikte örgüt adına suç işlemek), 220/7 (terör örgütüne yardım) ve 314. maddelerinin (örgüt üyeliği) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ndeki anlamıyla hukukilik kriterlerini karşılamadıklarını tespit etmiştir. Sırasıyla bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Işıkırık v Türkiye*, 41225/09, 14 Kasım 2017; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *İmret v Türkiye* (No. 2), 57316/10, 10 Temmuz 2018; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Selahattin Demirtaş v Türkiye* (No. 2), 14305/17, 22 Aralık 2020.

¹¹⁷ Örneğin bkz. Anayasa Mahkemesi, *Yonca Verdioğlu Şık başvurusu*, 2014/17177, 19.04.2018, para. 94.

¹¹⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin hukukilik koşulu bakımından sıkı bir Sözleşme’ye uygunluk denetimi yapmaktan imtina ettiği *ATV ZRT v Macaristan* kararına ilişkin Yargıç Pinto de Albuquerque’nin eleştirileri için bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *ATV ZRT v Macaristan*, 61178/14, 28 Nisan 2020; benzer yönde Yargıç Koskelo’nun *Pişkin v Türkiye* kararına ekli mutabık görüşünde dile getirdiği eleştiriler için bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Pişkin v Türkiye*, 33399/18, 15 Aralık 2020. Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesinin de, muğlak yasaların ifade özgürlüğünün kısıtlanmasının dayanağı olarak kullanıldığı davalarda sıkı bir hukukilik denetimi yapmakta isteksiz davrandığına yönelik bir eleştiri için bkz. Thomas M. Antkowiak ve Alejandra Gonza, *The American Convention on Human Rights: Essential Rights*, New York: Oxford University Press, 2017, ss. 247-248.

“başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması” amacıyla ilişkisini tartıştığı *S.A.S. v. Fransa* kararındaki yorumu bunun en çarpıcı örneklerinden birini oluşturuyor.¹¹⁹ Bu davada Fransa, yasağın, başka şeylerin yanı sıra, “başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması’nın bir parçası olarak toplumsal yaşamın asgari gereklerine uyumun sağlanması” amacını taşıdığını ileri sürmüştü.¹²⁰ Mahkeme de bu şekilde anlaşılan “birlikte yaşam” kavramının, başkalarının hak ve özgürlükleri kavramının bir unsuru oluşturabileceğini ve bunun demokratik bir toplumda gereklilik ilişkisiyle de uyumlu olabileceğini kabul etmişti.¹²¹ Fransa’nın kamusal alanda peçe takılmasına karşı getirdiği yasağın demokratik bir süreçle alınmış bir karara dayandığı gerekçesiyle, bu konuda kendi denetimini sınırlamasının bir “ödev” olduğuna karar vermişti.¹²² Böylelikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bu davada meselenin Fransa nüfusu içindeki bir azınlığın korunmasına ilişkin boyutlarını tümüyle göz ardı ederken, toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından da başörtüsü takan kadınların başvurularında daha önce benimsemiş olduğu oldukça sorunlu tavrını sürdürmüş oldu.¹²³ Üstelik “birlikte yaşam” kavramına ilişkin bu değerlendirmesini Belçika’ya karşı açılmış davalarda da tekrar ederek, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunmasına ilişkin sınırlama nedeninin anlamını genişleten bu yorumunu yerleşikleştirirdi.¹²⁴

Fakat Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, aynı yasağa ilişkin önüne taşınan bir başvuruda Fransa’nın sınırlamanın gerekçesi olarak ileri

---

¹¹⁹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *S.A.S. v Fransa*, 43835/11, 1 Temmuz 2014.

¹²⁰ *A.g.k.*, para. 82.

¹²¹ *A.g.k.*, para. 121, 140-142.

¹²² *A.g.k.*, para. 153-157.

¹²³ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin “birlikte yaşam” kavramını başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacının bir unsuru haline getiren bu yorumu hem muhalif yargıçlar tarafından hem de literatürde ağır bir biçimde eleştirilmişti. Bu konuda bir analiz için bkz. Bianca Selejan Gutan, “Cultural Rights of Migrants: Living Together in Dignity?,” *Migration and The European Convention on Human Rights*, ed. Başak Çalı, Ledi Bianku ve Julia Motoc, New York: Oxford University Press, 2021, ss. 175-195.

¹²⁴ Bkz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Belcaceci ve Oussar v Belçika*, 37798/13, 11 Temmuz 2017; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Dakir v Belçika*, 4619/12, 11 Temmuz 2017.

sürdüğü biçimiyle “birlikte yaşam” argümanının “muğlak ve soyut” olmasının yanı sıra, korunması gereken “başkaları”nın kimler olduğunun ve hangi haklarının tehdit altında olduğunun somutlaştırılmadığının altını çizerek tam ters yönde bir sonuca ulaşmıştı.¹²⁵ Dolayısıyla bu davalarda, bu iki insan hakları kuruluşu, aynı konu etrafında ve aynı ülkeye ilişkin olarak “başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması” ve “demokratik bir toplumda gereklilik” kavramlarına ilişkin birbiriyle ters düşen yorumlar getirmiş oldular.¹²⁶ Bu da, Evrensel Bildiri’de ve ondan sonra gelen uluslararası belgelerde hakların sınırlandırılmasının meşru amaçları olarak belirlenmiş kavramlar arasında görece en nesnel görünen kavram olan “başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması” kavramının dahi keyfi yorumlara alan açabileceğini ve meşru amaçların keyfi yorumlarının önüne geçmek amacıyla metne eklenmiş olan “demokratik bir toplumda gereklilik” kavramının da her durumda ve her uluslararası organın önünde bu tür yorumlara karşı bir güvence oluşturamayabileceğini gösteriyor.

Belki de hem ulusal hem de uluslararası düzlemde karşımıza çıkan bu tür yorumlar, yasalar aracılığıyla ve demokrasiye atıfla haklara getirilen kısıtlamaların giderek arttığı bu dönemde, bizi Evrensel Bildiri’nin medeni ve siyasi haklar ile sosyal ve ekonomik hakları içeren geniş bir hak listesine koruma sağlayan, her türlü ayrımcılığı yasaklayan metnine geri dönmeye ve bu geniş yelpazedeki hakların sınırlandırılması için 29. maddede öngörülmüş olan meşru amaçları ve diğer kavramları gözden geçirmeye davet etmektedir: Devletleri ve onların hakim çoğunluklarını değil, bireyleri ve devletlerin aracılığı olmaksızın bireylerin içinde yaşadıkları toplumla olan bağlarını güçlendirecek, ya da belki daha doğrusu, bu bağları tahrif etmeyecek alternatif kavramlar üzerine düşünmek için bir davet.

---

¹²⁵ Bkz. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, *Yaker v Fransa*, 2747/2016, 17 Temmuz 2018, para. 8.10-8.11.

¹²⁶ İki kuruluşun bu farklı kararlarının Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi üyesi Yuval Shany tarafından politik ve tarihsel bir çerçevede yapılmış bir analizi için bkz. Yuval Shany, “Can Strasbourg be replicated in a global level? A View from Geneva,” *The European Court of Human Rights: Current Challenges from a Historical Perspective*, ed. Helmut Philipp Aust & Esra Demir-Gürsel, Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishing, 2021, ss. 71-88.

ZUSAMMENFASSUNG

Die 1948 von der Generalversammlung der Vereinten Nationen verabschiedete Allgemeine Erklärung der Menschenrechte ("Allgemeine Erklärung" oder "Erklärung") war das erste Ergebnis der Bemühungen der Nachkriegszeit, ein internationales Menschenrechtsinstrument zu verfassen. Sie enthält in den ersten achtundzwanzig Artikeln eine lange Liste von Menschenrechten, die sowohl bürgerliche und politische Rechte als auch soziale, wirtschaftliche und kulturelle Rechte umfassen. In Artikel 29 der Erklärung wurden auch die Pflichten des Einzelnen festgelegt und die Bedingungen für legitime Beschränkungen der Rechte definiert. Dort heißt es:

1. Jeder Mensch hat Pflichten gegenüber der Gemeinschaft, in der allein die freie und volle Entfaltung der eigenen Persönlichkeit möglich ist.
2. Jeder Mensch ist bei der Ausübung der eigenen Rechte und Freiheiten nur den Beschränkungen unterworfen, die das Gesetz ausschließlich zu dem Zweck vorsieht, die Anerkennung und Achtung der Rechte und Freiheiten anderer zu sichern und den gerechten Anforderungen der Moral, der öffentlichen Ordnung und des allgemeinen Wohles in einer demokratischen Gesellschaft zu genügen.
3. Diese Rechte und Freiheiten dürfen in keinem Fall im Widerspruch zu den Zielen und Grundsätzen der Vereinten Nationen ausgeübt werden.

Die Ausarbeitung von Artikel 29 der Allgemeinen Erklärung zeigt, dass trotz der unterschiedlichen Auffassungen der an der Ausarbeitung beteiligten Staaten über die Definition der Pflichten und Beschränkungen der Rechte ein breiter Konsens darüber bestand, dass die Pflichten die Folge der Rechte sind und dass die Rechte nicht unbeschränkt sind. Darüber hinaus soll Artikel 29 eine entscheidende Rolle bei der Verabschiedung der Erklärung gespielt haben, über die ein breiter Konsens unter den Staaten herrschte.

In diesem Aufsatz werden die Abfassung von Artikel 29 und seine Auswirkungen untersucht. In den Abschnitten, die jeweils die drei Absätze des Artikels in den Blick nehmen, wird zunächst auf die Vorarbeiten zu Artikel 29 eingegangen. Anschließend werden die Ähnlichkeiten und Unterschiede in den Formulierungen und Auslegungen der entsprechenden Artikel anderer internatio-

naler und regionaler Menschenrechtsdokumente, die nach der Allgemeinen Erklärung verabschiedet wurden, sowie der türkischen Verfassung von 1982 untersucht.

Abschließend wird kurz auf die derzeitige Anwendung der Artikel 29 ähnelnden Einschränkungsklauseln durch internationale und nationale Organe eingegangen. Es wird hervorgehoben, dass die Begriffe, die zur Definition der legitimen Ziele für die Einschränkung der Rechte gewählt wurden, nicht nur sehr vage und weit gefasst sind, sondern sich auch gut dazu eignen, im Einklang mit mehrheitlichen Interessen definiert zu werden. In bestimmten Fällen können auch die Bedingungen, die ihre willkürliche Auslegung einschränken sollen, nämlich die Rechtmäßigkeit der Einschränkung und ihre Notwendigkeit in einer demokratischen Gesellschaft, solche mehrheitlichen Auslegungen legitimieren.

KAYNAKÇA

Kitap ve makaleler

- ANTKOWIAC, Thomas M. ve Alejandra Gonza, *The American Convention on Human Rights: Essential Rights*, New York: Oxford University Press, 2017.
- BREMS, Eva. *Universality and Diversity*, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2001.
- DAES, Erica-Irene A. The Individual's Duties to the Community and the Limitations on Human Rights and Freedoms under Article 29 of the Universal Declaration of Human Rights: A Contribution to the Freedom of the Individual Under Law, *E/CN.4/Sub.2/432/Rev. 2*, New York: United Nations, 1983.
- DEMİR-GÜRSEL, Esra. *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 8-11. Maddelerinde Korunan Haklar ve Demokratik Toplumun Sınırları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014.
- DIJK, Pieter van, vd. (eds.), *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 4. Baskı, Antwerp: Intersentia, 2006.
- D'SA, Rose M. "Human and Peoples' Rights: Distinctive Features of the African Charter," *Journal of African Law*, Sayı: 29, 1985, ss. 72-81.
- GARIBALDI, Oscar M. "On the Ideological Content of Human Rights Instruments: The Clause 'In a Democratic Society,'" *Contemporary Issues in International Law: Essays in Honor of Louis B. Sohn*, Editor: Thomas Buergenthal, Kehl: N. P. Engel, 1984, ss. 23-68.
- GORSKI, Simone. "Individuals in International Law," *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, August 2013: <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e829?rskey=Gbt6wv&result=1&prd=EPIL>.
- GROSSMAN, Claudio M. "American Declaration of the Rights and Duties of Man (1948)," *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Ekim 2010: <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e749?rskey=KqKEuz&result=1&prd=EPIL>.
- GUTAN, Bianca Selejan. "Cultural Rights of Migrants: Living Together in Dignity?," *Migration and The European Convention on Human Rights*, ed. Başak Çalı, Ledi Bianku ve Julia Motoc, New York: Oxford University Press, 2021, ss. 175-195.

- HODGSON, Douglas. *Individual Duty within a Human Rights Discourse*, Ashgate, 2003.
- İNCEOĞLU, Sibel. "Hak ve Özgürlükleri Sınırlama ve Güvence Rejimi," *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*, Editör: Sibel İnceoğlu, Ankara: Avrupa Konseyi, 2013.
- KARAN, Ulaş. *İfade Özgürlüğü - Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi-2*, Avrupa Konseyi, 2018.
- MEDINA, Cecilia. *The American Convention on Human Rights: Crucial Rights and Their Theory and Practice*, Intersentia, 2. Baskı, Antwerp: Intersentia, 2017
- MORSINK, Johannes. *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting and Intent*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999.
- MURRAY, Rachal. *The African Charter on Human and People's Rights - A Commentary*, Oxford: Oxford University Press, 2019.
- MUTUA, Makau. "The Banjul Charter and the African Cultural Fingerprint: An Evaluation of the Language of Duties," *Cultural Transformation and Human Rights in Africa*, ed. Abdullahi A. An-Na'im, London: Zed Books, 2002, ss. 68-107.
- NOWAK, Manfred. *U.N. Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary*, 2. Baskı, Kehl, Strasbourg, Arlington: N.P. Engel, 2005
- OBSAHL, Torkel. "Articles 29 and 30," *The Universal Declaration of Human Rights: A Commentary*, Ed. Asbjørn Eide vd., Oslo: Scandinavian University Press, 1992, ss. 449-470.
- OUGUERGOUZ, Fatsah. "African Charter of Human and Peoples' Rights," *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Ekim 2010: <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e741?rskey=fqJY3k&result=1&prd=EPIL>.
- OUGUERGOUZ, Fatsah. *The African Charter on Human and Peoples' Rights: A Comprehensive Agenda for Human Dignity and Sustainable Democracy in Africa*, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2003.
- PAUST, Jordan J. "The Other Side of Right: Private Duties under Human Rights Law," *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 5, 1992, ss. 51-63.
- SAĞLAM, Fazıl. "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde Tüm Hak ve Özgürlüklere Yönelik Kurallar Üzerine Bir Deneme," *Marmara*

Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt 25, Sayı 2, 2019, ss. 1236-1252.

SCHABAS OC MRİA, William A. (ed.), *The Universal Declaration of Human Rights - The Travaux Préparatoires*, Vol. II, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

SCHABAS OC MRİA, William A. (ed.), *The Universal Declaration of Human Rights - The Travaux Préparatoires*, Vol. III, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

SHANY, Yuval. "Can Strasbourg be replicated in a global level? A View from Geneva," *The European Court of Human Rights: Current Challenges from a Historical Perspective*, ed. Helmut Philipp Aust & Esra Demir-Gürsel, Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishing, 2021, ss. 71-88.

WEBBER, Grégoire C. N. *The Negotiable Constitution: On the Limitation of Rights*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Karar ve Belgeler

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, *Media Rights Agenda v. Nigeria* (kabuledilebilirlik kararı), 105/93, 128/94, 130/94, 152/96, 31 Ekim 1998.

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, *Scanlen & Holderness v Zimbabwe*, 297/2005, 3 Nisan 2009.

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Komisyonu, *Afrika'da İfade Özgürlüğü İlkeleri Bildirisi'nin Kabulüne Dair Karar* (Resolution on Adoption of Declaration of Principles of Freedom of Expression in Africa), 13 Ekim 2002.

Afrika İnsan Hakları ve Halkların Hakları Mahkemesi, *Lohé Issa Konaté v Burkina Faso*, 004/ 2013, 5 Aralık 2014.

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, 27 Haziran 1981.

Amerika Haklar ve Ödevler Bildirisi, 1948.

Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi, 22 Kasım 1969.

Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi, *Compulsory Membership in an Association Prescribed by Law for the Practice of Journalism* (Arts 13 and 29

American Convention on Human Rights), OC-5/85 numaralı 13 Kasım 1985 tarihli Tavsiye Kararı.

Amerikalılararası İnsan Hakları Mahkemesi, *Herrera Ulloa v. Kosta Rika*, 2 Temmuz 2004.

Anayasa Mahkemesi, *Yonca Verdioğlu Şik başvurusu*, 2014/17177, 19 Nisan 2018.

Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Korumaya Dair Sözleşme, 4 Kasım 1950.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *ATV ZRT v Macaristan*, 61178/14, 28 Nisan 2020.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Belcacemi ve Oussar v Belçika*, 37798/13, 11 Temmuz 2017.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Dakir v Belçika*, 4619/12, 11 Temmuz 2017.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Işıkırık v Türkiye*, 41225/09, 14 Kasım 2017.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *İmret v Türkiye* (No. 2), 57316/10, 10 Temmuz 2018.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Pişkin v Türkiye*, 33399/18, 15 Aralık 2020.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *S.A.S. v Fransa*, 43835/11, 1 Temmuz 2014.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Selahattin Demirtaş v Türkiye* (No. 2), 14305/17, 22 Aralık 2020.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Silver ve Diğerleri v. Birleşik Krallık*, 5947/72, 25 Mart 1983.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Sunday Times v. Birleşik Krallık* (No. 1), 6538/74, 26 April 1979.

Birleşmiş Milletler Bireylerin, Grupların ve Toplumsal Kurumların Evrensel Olarak Tanınmış İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Teşvik Etme ve Destekleme Hak ve Ödevine Dair Bildiri, 9 Aralık 1998.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, 16 Aralık 1976.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, 34 Numaralı Genel Yorum, CCPR/C/GC/34, 12 Kasım 2011.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, Rus Federasyonuna İlişkin Nihai Gözlemler, CCPR/CO/79/RUS, 1 Aralık 2003, para. 18.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, *Tae Hoon Park v Kore Cumhuriyeti*, 628/1995, 3 Kasım 1998.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, *Yaker v France*, 2747/2016, 17 Temmuz 2018.

Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, 16 Aralık 1966.

Birleşmiş Milletler Şartı, 26 Temmuz 1945.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 10 Aralık 1948.

Mültecilerin Statüsüne Dair Sözleşme, 22 Nisan 1954.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası-Madde Gerekçeli, Ankara: TBMM, 2008.

Vatansız Kişilerin Statüsüne ilişkin Sözleşme, 6 Haziran 1960.